35911-84

ఓమ్

హరిః ఓమ్

ఆర్షగ్రంథమాల - ఎనిమిదవ మణిపూస

యోగతత్త్వదర్శనము

(పతంజలి)

చర్ల గణపతిశాస్త్రి

రెండవ ముద్రణము : దుందుభి –1983

ప్రతులు : 1000

వెల : రూ|| 5–00

ప్రతులకు :

చర్ల గణపతిశాస్త్రి,
33, కిర్లంపూడి క్వార్టర్సు,
వాల్తేరు – 3.

ముద్రణ :

లలితా ఆర్టు ప్రెస్సు,
టౌనుహాలు రోడ్డు,
విశాఖపట్నం–1.

-/ భూమిక /-

ఈ యోగతత్త్వ దర్శనము షడ్దర్శనములలో ఒకటి. దీనిని సేశ్వర సాంఖ్యదర్శన మనియు నందురు. ఇది పతంజలి రచితము. పతంజలి ఈ యోగశాస్త్రమునే గాక వ్యాకరణ మహాభాష్యమును వైద్యశాస్త్రమును రచించినట్లు ఈ క్రింది శ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"యోగేన చిత్తస్య పదేన వాచాం, మలం శరీరస్య చ వైద్యకేన
యోఽపాకరోత్తం ప్రవరం మునీనాం, పతంజలిం ప్రాంజలి రానతోఽస్మి" అని.

సమాధిలోఁ బురుషసాక్షాత్కారమునుబొందుటయె పరమ పురుషార్థము. సమాధి సిద్ధించుటలో మధ్యగాఁ ద్రికాల జ్ఞానము పరకాయ ప్రవేశము దివ్య శ్రోత్రాదులు అణిమాదులు సిద్ధించుననియు నవి క్షుద్రసిద్ధు లనియు సమాధికి విఘ్నకారు లనియు వానికి లోఁబడరా దనియుఁ జెప్పఁబడెను.

అసలు ఈ త్రికాల జ్ఞానాదులు సిద్ధించునా సిద్ధింపవా యను సందేహములో నున్నది నేఁటి లోకము. అసంభవముగాఁ దోఁచెడి యాకాశ యానము దూరశ్రవణ దూరదర్శనాదులు శ్రద్ధాదీక్షాతత్పరతలనుబట్టి యంత్రాదులద్వారా సిద్ధించునట్లుగనే ఆత్రికాలజ్ఞానాదులును సిద్ధించును. యోగులు కొందఱిలో అట్టి సిద్ధులు మనము చూచుచునే యున్నాము. విశ్వాసము దీక్షయు లేనిదే యేవియు సిద్ధింపనేరవు. విశ్వాస దీక్షలతో యోగదర్శనోక్త రీతిగా నాచరించినచో అవి సిద్ధింపఁగలవని మనమాశింపవచ్చును. మనయనుభవములోఁగూడఁ గొన్ని చూపట్టుచున్నవి.

యంత్రాల ద్వారా నేఁడు సిద్ధించిన భౌతిక సిద్ధులు శాంతికి మాఱు అశాంతికిఁ ద్రోవ తీయుచున్నవి. ఈ యాధ్యాత్మిక సిద్ధులు మాత్రము జీవుని పవిత్రపఱచుచు అత్యంత శాంతిని గూర్చును. ఇందు చెప్పఁబడిన విభూతులు "పాఠశాలకుఁ బోనని పెంకితనము పూను కుఱ్ఱవానికి మిఠాయి పెట్టి పంపుట" వంటివి. విభూతులను ఆశించియైన సమాధి నభ్యసించి శాంతిని బొందుదురను నాశయముతో నివి చెప్పఁబడెను. అట్లని సిద్ధులు సిద్ధింపవనిమాత్రము గాదు. ధ్యాన ధారణ సమాధులు పూర్తిగా సిద్ధించిన పిదపఁ గలుగు సంయమముచే అవి కలుగునని యిందు చెప్పఁబడినది. అట్టి సిద్ధులనెగాక ఎడతెగని దీక్షతో విశ్వాసముతో పొంద యత్నించి సాధించి సమాధినికూడ పొంది కృతకృత్యుల మగుదుముగాక.

ఇట్లు,
బుధ విధేయుఁడు,
చర్ల గణపతిశాస్త్రి.

ఆర్ష విజ్ఞాన పరిషత్తు,
దుందుభి.

విషయసూచిక

విషయము	పుట
1. సమాధి పాదము	
1. యోగ నిర్వచనము	1
2. చిత్తవృత్తులు	2
3. అభ్యాసము–వైరాగ్యము	3
4. సంప్రజ్ఞాత సమాధి	4
5. అసంప్రజ్ఞాత సమాధి	5
6. ఈశ్వర నిర్వచనము	6
7. యోగ విఘ్నములు	7
8. చిత్తైకాగ్రత	8
9. సాక్షాత్కార భేదములు	11
2. సాధన పాదము	
10. యోగములు–క్లేశములు	
11. దుఃఖ భేదములు	
12. మోక్షము–ప్రజ్ఞలు	
13. యోగాంగములు	
14. ప్రతిపక్ష భావన	22
15. అహింసాది స్థిరతవల్ల వైర త్యాగాదులు	22
16. కాయాది సిద్ధులు	23
17. ఆసనములు	25
18. ప్రాణాయామములు	31
19. ధారణలు–ప్రత్యాహారము	36
3. విభూతి పాదము	
20. సంయమ మన నేమి ?	39
21. నిరోధ పరిణామము	40
22. పరిణామములు	41
23. త్రికాల జ్ఞానము	42
24. ప్రాణిరుత జ్ఞానము	43
25. పూర్వజన్మ జ్ఞానము	43
26. పరచిత్త జ్ఞానము–అంతర్ధానము	44
27. మరణ జ్ఞానము	45
28. విప్రకృష్ట జ్ఞానము	46
29. సర్వభువన జ్ఞానము	47
30. నక్షత్ర జ్ఞానము	51
31. క్షుత్పిపాసాది శూన్యత	51
32. పురుషసాక్షాత్కారము	52
33. ప్రాతిభాది శక్తులు	53
34. పరకాయ ప్రవేశాదులు	53
35. ఆకాశ గమనము	55
36. భూతజయము	55
37. అణిమాది సిద్ధులు	57
38. ఇంద్రియ జయాదులు	58
39. కైవల్యోపాయము	58
40. వివేక జ్ఞానాదులు	60
4. మోక్ష పాదము	
41. సిద్ధి ధర్మాదులు	62
42. రాగాది వాసనలు	63
43. చిత్త వస్తు మార్గములు	65
44. చిత్తవృత్తులు స్వయముగ ప్రకాశింపవు	67
45. చిత్తము పరులకొఱకు	68
46. అనర్థహేతు నివృత్తి	69
47. ధర్మమేఘము	70
48. మోక్షము	72

———

యోగతత్త్వదర్శనము

1. సమాధి పాదము

1. అథ యోగానుశాసనమ్

సూ. మఱి యోగానుశాసన మారంభింపఁబడుచున్నది.

2. యోగశ్చిత్తవృత్తి నిరోధః

సూ. చిత్తవృత్తులను నిరోధించుట యోగము.

వివ:- ప్రఖ్య, స్థితి, ప్రవృత్తి అని చిత్తగుణములు మూఁడు. ప్రఖ్య = జ్ఞాన రూపమైనది. ఇది సాత్త్వికమైనది. స్థితి = సంస్కారరూపమైనది. ఇది తామసము. ప్రవృత్తి = చేష్టారూపము. ఇది రాజసము. క్షిప్తము, మూఢము, విక్షిప్తము, ఏకాగ్రము, నిరుద్ధము అని చిత్తావస్థలైదు. క్షిప్తము = అస్థిరము చంచలమైనది. మూఢము = మోహయుక్తము అజ్ఞానయుక్తము. విక్షిప్తము = స్థైర్యాస్థైర్య యుక్తము వివేకము గలది. ఏకాగ్రము = ఒకదానియందే స్థిరమైయుండునది. నిరుద్ధము = సంస్కారమాత్రమె యుండి వాసనలు లేనిది. చిత్తవృత్తులను గూర్చి ముందు సూత్రములలో వివరింపఁబడును.

3. తదా ద్రష్టుః స్వరూపే అవస్థానమ్

సూ. చిత్తవృత్తులను నిరోధించినపుడు ద్రష్టకు మూలస్వరూపమందు నిలుకడ గలుగును.

వివ:- మంకెనపువ్వు దగ్గఱనున్న స్ఫటికము ఎఱ్ఱగా నుండును. అది తొలఁగించినచోఁ దిరిగి స్ఫటికము తన తెల్లని రూపము నొందును. ఇట్లే ఆత్మ

చిత్తవృత్తులతో నుండునపుడు ఆ చిత్తవృత్తుల యొక్క రూపము నొందును. చిత్తవృత్తులు లేనపుడు నిత్యము శుద్ధము బుద్ధము ముక్తమైన తన పూర్వరూప మొందును.

4. వృత్తి సారూప్య మితరత్ర

సూ. చిత్తవృత్తు లున్నపుడు ద్రష్ట ఆయా వృత్తులతో సమానమైన రూపము నొందును.

5. వృత్తయః పంచతయ్యః క్లిష్టాఽక్లిష్టాః

సూ. క్లిష్టములు సులభములునై నిరోధింపఁ దగిన యా చిత్తవృత్తు లైదు విధములు.

6. ప్రమాణ విపర్యయ వికల్ప నిద్రా స్మృతయః

సూ. ప్రమాణ, విపర్యయ, వికల్ప, నిద్రా స్మృతులు చిత్త వృత్తులు.

వివ:- ఇవి ముందు వివరింపఁబడును.

7. ప్రత్యక్షానుమా నాగమాః ప్రమాణాని

సూ. ప్రత్యక్షానుమాన శాబ్దములు ప్రమాణములు.

వివ:- తెలియని తత్త్వము బోధపడునట్లు చేయునది ప్రమాణము. ఇంద్రియ సంబంధమువలనఁగలుగుజ్ఞానము ప్రత్యక్షము. చెవి, చర్మము, కన్ను నాలుక, ముక్కు వీని సంబంధమువలనఁ గలిగిన శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధములు ప్రత్యక్షములని భావము. వ్యాప్త్యాది వృత్తిజన్య వ్యాపారము అనుమానము. పొగయున్నచోట నిప్పుఉండును. అను అన్వయమును నిప్పు లేనిచోట పొగ యుండదు అను వ్యతిరేకమును వ్యాప్తి యందురు. యోగ్యశబ్దములవలనఁ గలుగు జ్ఞానము శాబ్దము.

8. విపర్యయో మిథ్యాజ్ఞాన మతద్రూప ప్రతిష్ఠమ్

సూ. వాస్తవిక రూపమందు నిలుకడలేని మిథ్యాజ్ఞానము విపర్యయము.

వివ :- ముత్యపుఁజిప్పయందు వెండియను జ్ఞానవస్తువిపర్యయము.

9. శబ్ద జ్ఞానానుపాతీ వస్తు శూన్యో వికల్పః

సూ. శబ్దవిషయక జ్ఞానము ననుసరించిన వస్తుశూన్యమగుజ్ఞానము వికల్పము

వివ :- శబ్దములతో చెప్పవచ్చునుగాని అవి నిజమునకుండవు. గొడ్డురాలికొడుకు వెళ్ళుచున్నాఁడు. ఆకాశపుష్పమును తలలోఁబెట్టుకొనెను. ఎండమావుల నీటిలో స్నానము చేసెను. చెవులపిల్లి కొమ్ముతో జేసిన విల్లును ధరించెను. పైవానిలో గొడ్డురాలి కొడుకు మొదలయినవే యుండనపుడు వెళ్ళుట మొదలగునవి యెట్లు. ఇవి విపర్యయ జ్ఞానము అని భావము.

10. అభావ ప్రత్యయాలంబనా వృత్తిర్నిద్రా

సూ. చిత్తవృత్తులు పుట్టకుండుటకుఁ గారణమైన తమము నవలంబించి యుండువృత్తి నిద్ర.

11. అనుభూత విషయాఽసంప్రమోషః స్మృతిః

సూ. అనుభవించిన విషయములను బోఁగొట్టుకొనక జ్ఞాపకమునకుఁ దెచ్చుకొనుట స్మృతి.

12. అభ్యాస వైరాగ్యాభ్యాం తన్నిరోధః

సూ. అభ్యాసమువలనను వైరాగ్యమువలనను చిత్తవృత్తులకు నిరోధము గలుగును. వానిని నిరోధించుకొనవచ్చును.

13. తత్ర స్థితౌ యత్నః అభ్యాసః

సూ. అందు చిత్తస్థైర్యముకొఱకుఁజేయు యత్నము అభ్యాసము.

14. సతు దీర్ఘకాల నైరంతర్య సత్కారాసేవితో దృఢభూమిః

సూ. ఆ యభ్యాసము చిరకాలము నిరంతము సేవించుటవలన తపశ్శ్రద్ధా బ్రహ్మచర్యాది సదాచరణములవలన దృఢమగును.

15. దృష్టానుశ్రవిక విషయ వితృష్ణస్య వశీకార సంజ్ఞా వైరాగ్యమ్

సూ. ఐహికఫలములందును, వేదోక్తములగు స్వర్గాది ఫలములందును ఆశ లేని చిత్తమును వశీకరింపఁ జేసికొనుటయే వైరాగ్యము.

వివ:- వైరాగ్యము, అపరవైరాగ్యము, పరవైరాగ్యము అని రెండువిధములు అందు అపరవైరాగ్యము అసమానసంజ్ఞ, వ్యతిరేకసంజ్ఞ, ఏకేంద్రియ సంజ్ఞ, వశీకారసంజ్ఞ అని నాలుగువిధములు. పదార్థార్జనము దానిరక్షణ నాశము, హింసాదులగు ననేకదోషములను చూచుటవలనగలుగు జ్ఞాన పూర్వకాచరణము యతమానసంజ్ఞా వైరాగ్యము. ఈ యింద్రియములు జయింపఁబడినవి. ఇంక నివి జయింపవలసియున్నవి అను వ్యతిరేక నిశ్చయమే వ్యతిరేక సంజ్ఞావైరాగ్యము. బాహ్యేంద్రియ విషయము లగు రూపాదులందు రాగద్వేషాదులు నశింపఁగా ఒక మనస్సునందే యున్న మానావమానాది విషయక రాగద్వేషాదులను దొలఁగింపఁ జేయుట ఏకేంద్రియ సంజ్ఞావైరాగ్యము. పై సూత్రములో చెప్పబడినది వశీకార సంజ్ఞావైరాగ్యము.

16. తత్పరం పురుషఖ్యాతే ర్గుణ వైతృష్ణ్యమ్

సూ. పరమపురుష సాక్షాత్కారమువల్ల దీనికంటె తక్కువగు సర్వ విషయము లందు ఆశలేకపోవుటె పర మను వైరాగ్యము.

17. వితర్క విచా రానందాస్మి తానుగమా త్సంప్రజ్ఞాతః

సూ. సవితర్కము, సవిచారము, సానందము, సాస్మితము అని సంప్రజాత సమాధి నాలుగువిధములు.

వివ:- సంశయ విపర్యయములు లేకుండ భావింపఁదగిన స్వరూపమునుదెలియఁ జేయునది సంప్రజ్ఞాతము. మహాభూతములను, ఇంద్రియములను, విశే షావిశేషములను, భూతభవిష్య ద్వర్తమాన వ్యవహిత విప్రకృష్టను

లను, గుణదోషములను చూడనివానిని, వినవివానిని, తెలియబడనివానిని గూర్చి పూర్వాపర సంధానముతో భావనవల్లఁగలుగు సాక్షాత్కారము వితర్కము, దానితోఁగూడిన చిత్తవృత్తినిరోధము సవితర్కము. దోషము లనుదెలిసికొని స్థూలాకారదృష్టినివీడి కారణములయిన శబ్దాదితన్మాత్రలు అహంకారము ప్రకృతిరూపములుగల మహాభూతేంద్రియమూల సూక్ష్మములందు క్రమముగా ధారణాధ్యాన సమాధులవలన విశేషావిశేష సాక్షాత్కారము విచారము. విశేషముగా సూక్ష్మవస్తుపర్యంతము చరించుట విచారము అని వ్యుత్పత్తి. దానితోఁగూడినది సవిచారము. ఆ సవిచార దృష్టినిగూడ వీడి ధారణాధ్యాన సమాధులచే వెనుకటివలె ఆ సవిశేషావిశేష రూపముగా జ్ఞానజ్ఞేయాభేదముగా సుఖాకారమైనది ఆనందము. దానితోఁగూడినది సానందము. ఆనందముగలుగు పర్యంతము దోషదర్శనముద్వారా విరక్తిపొంది ఆధారమయిన పరమేశ్వరుని యందు జీవేశ్వరరూపముతో ఒకటియైన కూటస్థచిన్మాత్ర రూపునికి జడములకంటె వేఱైన వివేకముతో ఆత్మ సాక్షాత్కారము గలుగుట అస్మిత దానితోఁగూడినది సాస్మిత. దేహాదులకంటె భిన్నుఁడను అనుజ్ఞానము. ఇదే చివరియవస్థ.

18. విరామ ప్రత్యయాభ్యాసపూర్వః సంస్కార శేషః అన్యః

సూ. ఆయాజ్ఞానముగూడ నింకఁజాలును అనువిశ్వాసమే రూపముగాఁ గల పరవైరాగ్యమును మాటిమాటికి అభ్యసించుటవలన సంభవించిన సంస్కారము మాత్రమే మిగిలిన చిత్తవృత్తి నిరోధము అసంప్రజ్ఞాత మనఁబడును.

19. భవప్రత్యయో విదేహ ప్రకృతి లయానామ్

సూ. దేహాపేక్షలేక సిద్ధులై యుండువారికిని, ప్రకృతియందే లీనమై యున్న వారికిని భవప్రత్యయము మనునసంప్రజ్ఞాత సమాధి గలుగును.

విశ:- అసంప్రజ్ఞాత సమాధి, "భవప్రత్యయము ఉపాయప్రత్యయము" అని రెండువిధములు. జన్మమాత్రమే కారణముగాఁగలది. అని భవప్రత్యయ

పదమున కర్మము. ముందు సూత్రములో ఉపాయప్రత్యయమునుగూర్చి చెప్పఁబడుచున్నది.

20. శ్రద్ధా వీర్య స్మృతి సమాధి ప్రజ్ఞాపూర్వక ఇతరేషామ్

సూ. తదితరులకు శ్రద్ధా-వీర్య-స్మృతి-సమాధి-ప్రజ్ఞాపూర్వకమైన ఉపాయప్రత్యయమను సంప్రజ్ఞాత సమాధి గలుగును.

వివ:- శ్రద్ధవల్ల వీర్యము, వీర్యమువల్ల స్మృతి. స్మృతివల్ల సమాధి. సమాధి వల్ల ప్రజ్ఞ గలుగును. శ్రద్ధాద్యుపాయములవల్ల ఈ ఉపాయ ప్రత్యయమను సంప్రజ్ఞాతసమాధి గలుగునని భావము.

21. అధిమాత్రోపాయానాం తీవ్రసంవేగానా మాసన్నః

సూ. మిక్కిలి వేగముగల అధిక శ్రద్ధాద్యుపాయములుగల వారికి సమాధి యాసన్నమై యుండును.

22. మృదుమధ్యాధిమాత్రత్వా త్తతోऽపి విశేషః

సూ. మృదు మధ్యాతిశయవేగము లుండినయెడల ఒకదాని కంటెనొకదానికి సమాధి విశేషముగా ఆసన్నమై యుండును.

వివ:- శ్రద్ధాదులలో మృదుతీవ్రముగలవానికి ఆసన్నమై, మధ్య తీవ్రముగల వానికి ఆసన్నతరమై. అతిశయ తీవ్రముగలవానికి ఆసన్నతమమై సమాధియుండునని భావము,

23. ఈశ్వర ప్రణిధానాద్వా

సూ. ఈశ్వర ధ్యానమువల్లనైనను ఆ సమాధి సిద్ధించును.

24. క్లేశకర్మ విపాకాశయై రపరామృష్టః పురుష విశేష ఈశ్వరః

సూ. క్లేశ, కర్మ, కర్మఫలాశయములచేఁ (అంటఁబడని) అపరామర్శింపఁబడని పురుష విశేషుఁ డీశ్వరుఁడు.

వివ :- క్లేశములు = అవిద్యా, మమకార, రాగ, ద్వేషాభినివేశములు, కర్మములు = ధర్మాధర్మములు, విపాకములు = జన్మ, ఆయువు భోగములు. ఆశయములు = సంసారవిషయక జ్ఞానాదివాసనలు.

25. తత్ర నిరతిశయం సర్వజ్ఞ బీజమ్

సూ. ఈశ్వరునియందు నిరతిశయమైన సర్వజ్ఞత్వ బీజము గలదు.

వివ :- అనఁగా నిరతిశయ సర్వజ్ఞానముఁ డీశ్వరుఁడని భావము.

26. స పూర్వేషామపి గురుః కాలేనానవచ్ఛేదాత్

సూ. కాలపరిమితి లేనివాఁడగుటవలనఁ బూర్వులకుఁ గూడ నితఁడే గురువు.

వివ :- పూర్వులు = బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరాదులు

27. తస్య వాచకః ప్రణవః

సూ. ప్రణవము ఆ యీశ్వరుని దెలుపును.

వివ :- ప్రణవమనఁగా ఓంకారము. "ప్రణూయతే అనేన" యను వ్యుత్పత్తిచేఁ దీనిచే స్తుతింపఁబడును. లేక "ప్రణౌతి" యను వ్యుత్పత్తిచే లోకము దీనిని స్తుతించును గాన ప్రణవము అని వ్యుత్పత్తి. సంకేతముచే పితాపుత్రాదుల నామముల వలె సంకేతముచే ఇది ఈశ్వరునికి ముఖ్యమైన పేరగునని భావము. ... ద్యోతకము ఇందు అకారము స్వరములకు స్థానమైన ... స్థానము నుండియు నుచ్చరింపఁబడదు. మకారము చివరిదై పెదవులనుమూయించును ... ఉకారము 'అ' 'మ' లకు మధ్య నుండును ... ఇట్లు ఓంకారము సర్వశబ్దోచ్చారణ ... దెలుపుచున్నది ... ఇదియే ... కావున భగవంతునికి పేరయి ... అవతి ... రక్షించుచున్నది ... అనుదానిచే వ్యుత్పత్తి చెప్పవచ్చును.

28. తజ్జప స్తదర్థ భావనమ్

సూ. ప్రణవార్థమును భావించుటయే యీశ్వరజపము.

29. తతః ప్రత్యక్చేతనాధిగమో అంతరాయాభావశ్చ

సూ. ఆ యీశ్వర జపమువల్ల జీవసాక్షాత్కారమును, యోగవిఘ్న నివృత్తియు నగును.

30. వ్యాధిస్త్యాన సంశయ ప్రమాదాలస్యావిరతి భ్రాంతిదర్శనా లబ్ధభూమికత్వానవస్థితత్వాని చిత్తవిక్షేపాస్తే అంతరాయాః

సూ. వ్యాధులు అస్వాస్థ్యము సందేహము ప్రమాదము మాంద్యము విషయాభిలాష భ్రాంతిదర్శనము అక్ష్యయోగాఽసిద్ధి యోగభ్రంశము ఇవి చిత్తవిక్షేపకరములగు విఘ్నములు.

31. దుఃఖ దౌర్మనస్యాంగమేజయత్వశ్వాస ప్రశ్వాసా విక్షేపసహభువః

సూ. దుఃఖము చిత్తచాంచల్యము అవయవకంపము శ్వాస నిశ్శ్వాసాధిక్యము ఇవి విక్షేపమునకుఁ దోఁబుట్టువులు.

32. తత్ప్రతిషేధార్థమేకతత్త్వాభ్యాసః

సూ. ఈ యంతరాయములు నశించుటకు ఏదోయొక తత్త్వము నభ్యసింపవలయును.

వివ:- అట్టి యభ్యాసమువల్ల ఏకాగ్రత సిద్ధింపఁగా అంతరాయములు నశింపగా నీశ్వరధ్యానము సులభమగునని భావము.

33. మైత్రీకరుణా ముదితోపేక్షాణాం సుఖదుఃఖ పుణ్యాపుణ్య విషయాణాం భావనా తశ్చిత్త ప్రసాదనమ్

సూ. సుఖవంతులఁగూర్చి స్నేహము, దుఃఖవంతులఁగూర్చి దయ, పుణ్యవంతులఁగూర్చి ప్రీతి, పాపాత్ములఁగూర్చి యుపేక్ష అను వీనిని భావించుటవల్లఁ జిత్తమునకుఁ బ్రసన్నత గలుగును.

వివ: - సుఖవంతులఁ గూర్చి యీర్ష్యను దుఃఖవంతులఁగూర్చి తటస్థత్వమును పుణ్యవంతులఁకూర్చి ద్వేషమును పాపాత్ములనుకూర్చియనుమోదమును పొందరాదని భావము.

34. ప్రచ్ఛర్దన విధారణాభ్యాం వా ప్రాణస్య

సూ. ప్రాణవాయువుయొక్క రేచకకుంభక పూరకములచేతనైనను చిత్త ప్రసన్నత గలుగును.

వివ :- రేచకము = కుడిముక్కుతో గాలివిడుచుట. కుంభకము = పీల్చిన గాలిని యథాశక్తిగా లోపలనిలుపుట. పూరకము = ఎడమముక్కుతో గాలిపీల్చుట. ప్రాణాయామమువల్లఁ బ్రసన్నత గలుగునని భావము.

35. విషయ వతీవా ప్రవృత్తి రుత్పన్నా మనసః స్థితి నిబంధినీ

సూ. మనస్సునకుఁ గలిగిన దివ్యగంధాది విషయకమైన ప్రవృత్తియును ఏకాగ్రతకుఁ గారణమగును.

వివ :- మనస్సును నాసికాగ్రమందు. జిహ్వాగ్రమందు, తాలుజిహ్వాగ్రమందు, జిహ్వామూలమందు నిలుపుటవలనఁ గ్రమముగాఁ గలిగిన దివ్యగంధ, దివ్యరస, దివ్యరూప, దివ్యస్పర్శ, దివ్యశబ్దవిషయకమైన ప్రవృత్తులును ఏకాగ్రతకు అనఁగా చిత్తప్రసన్నతకుఁ గారణములని భావము.

36. విశోకావా జ్యోతిష్మతీ

సూ. సాత్త్వికప్రకాశముగలిగిన శోకములేని మనఃప్రవృత్తియును ఏకాగ్రతకుఁ గారణము.

వివ: - హృదయపద్మమందు, కల్లోలములు శాంతించిన సముద్రమువంటి చిత్త సత్త్వమును భావించువాని మనస్సు ప్రసన్నమై యుండునని భావము

37. వీతరాగ విషయంవా చింతమ్

సూ. వీతరాగులను ధ్యానించు చిత్తముగూడ స్థిరమై యుండును.

వివ :- వీతరాగులైన సనకాదులను ధ్యానించినమనస్సు వీతరాగమై కాముః లను ధ్యానించిన కాముకమై యుండునని భావము.

38. స్వప్న నిద్రా జ్ఞానాలంబనంవా

సూ. ప్రపంచమును స్వప్నమువలెను, మేల్కొన్న ప్రాణులను నిద్రించు వారివలెను, విరక్తితోఁ జూచుజ్ఞానమున కాధారమగు మనస్సుగూఁ స్థిరమైయుండును.

వివ :- నిద్రించువారికి స్వప్నము కనిపించునట్లు, మేల్కొన్నవారికి ఈ ప్రపంచము కనిపించును. దానిని విరక్తితో దాని నిజస్వరూపమును గాంచు వారి మనస్సు ప్రసన్నమై యుండునని భావము.

39. యథాభిమత ధ్యానాద్వా

సూ. తమకిష్టమైన యా యా దేవతాదుల ధ్యానమువలనఁగూడ మనస్సు స్థిరమై యుండును.

40. పరమాణు పరమ మహత్వాన్తో అస్య వశీకారః

సూ. పరమాణువు మొదలుకొని పరమ మహత్పదార్థము వఱకు నుండు సర్వము ఇట్టి స్థిరమైన మనస్సునకు వశమై యుండును.

వివ :- సూక్ష్మవిషయములను భావించుటచేఁ బరమాణువులవఱకు వశమైనది అనఁగా అడ్డులేనిదగును. ఇట్లే మహత్పదార్థమును భావించుటచే మహత్తువఱకు మనస్సు అడ్డులేనిదగును. అన్నిచోట్ల ఇటువంటి మనస్సుకు స్వాతంత్ర్యముండును.

41. క్షీణవృత్తే రభిజాతస్యేవ మణేర్గ్రహీతృ గ్రహణ గ్రాహ్యేషు తత్స్థ తదంజనతా సమాపత్తిః

సూ. క్షీణించిన చిత్తవృత్తులుగల మనుష్యునియందు నిర్మలమైన యద్దము నందువలె గ్రహీత, గ్రహణసాధనములు, గ్రాహ్యములు అను వీని విషయమై బాగుగా తదాకారరూప సాక్షాత్కారమగును.

వివ :- ఇట్లు ధ్యేయముకంటె నితరమైన విషయము నశించిన మనుష్యుని యందుఁ గలుగునని తెలియవలెను. పైమురికి తుడిచివేయుటవలన అద్దమునందు దాని దగ్గఱివస్తువుల యాకారము భాసించునట్లు వృత్తులు క్షీణించినందువల్ల గ్రహీతలోనగునవి భాసించునని భావము. గ్రహీత= పురుషులందఱు, గ్రహణసాధనములు = కర్మేంద్రియములైదు. జ్ఞానేంద్రియములయిదు. మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారము, మొత్తము పదమూఁడు. గ్రాహ్యదులు = స్థూలసూక్ష్మ సూక్ష్మతరములు. అవి పంచభూత పంచతన్మాత్ర ప్రకృతిరూపములు.

42. తత్ర శబ్దార్థ జ్ఞాన వికల్పైః సంకీర్ణా సవితర్కా సమాపత్తిః

సూ. అందు శబ్దార్థ జ్ఞానములయొక్క వికల్పములచే సంకీర్ణమైన సాక్షాత్కారము సవితర్కమనఁబడును.

వివ :- స్థూలసాక్షాత్కారము సవితర్కము నిర్వితర్కము అని రెండు విధములు ముందుగా గోవు అను శబ్దము పిదప ఆవు అను నర్థము పిదపగోమూర్తి జ్ఞానము గలుగును. ఈ మూఁటికిని అభేదముగాఁగలిగిన భ్రమయే వికల్పము.

43. స్మృతి పరిశుద్ధౌ స్వరూప శూన్యే వార్థ మాత్ర నిర్భాసా నిర్వితర్కా

సూ. వికల్పస్మృతి పరిశుద్ధమైనపుడు స్వరూపము లేనిదివలె ధ్యేయార్థము మాత్రమే ప్రకాశించు సాక్షాత్కారము నిర్వితర్క మనఁబడును.

44. ఏతయైవ సవిచారా నిర్విచారా సూక్ష్మ విషయా వ్యాఖ్యాతా

సూ. ఈ స్థూల సాక్షాత్కారమును బట్టియే సవిచారము నిర్విచారము అని ద్వివిధమై యుండు సూక్ష్మ విషయక సాక్షాత్కారము వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది.

వివ:- ఈ స్థూల సాక్షాత్కారమందలి వాసన సూక్ష్మమందు దేశకాల ధర్మాది సూక్ష్మయుక్తముగ సాక్షాత్కరించుట సవిచారము, సవిచారము గలిగిన పిదప కేవల సూక్ష్మవిషయకమై దేశకాల ధర్మాదిశూన్యముగానగు సాక్షాత్కారము నిర్విచారము.

45. సూక్ష్మ విషయత్వం చాలింగ పర్యవసానమ్

సూ. పార్థివాది పరమాణుసూక్ష్మ విషయకజ్ఞానము సర్వప్రకృతికి మూల కారణమైన యలింగ మనుప్రకృతివఱకు నుండును.

వివ:- ఎక్కడను లయము పొందనిదిగాన అలింగమని వ్యుత్పత్తి. ఈయలింగ మనునది సర్వ ప్రకృతికి మూలకారణము.

46. తా ఏవ సబీజః సమాధిః

సూ. గ్రహీతృ గ్రహణ గ్రాహ్యవిషయకమైన సాక్షాత్కారములే సంప్రజ్ఞాత యోగమగును.

47. నిర్విచార వైశారద్యే అధ్యాత్మ ప్రసాదః

సూ. నిర్విచార సాక్షాత్కారము నిర్మలముగ నున్నపుడు ఆత్మప్రసన్నత గలుగును.

48. ఋతంభరా తత్ర ప్రజ్ఞా

సూ. ఆత్మ ప్రసన్నత గలిగినపుడు సత్యభరణ ప్రజ్ఞ గలుగును

వివ :- ఆత్మ ప్రసన్నత గలిగినపుడు కూటస్థ నిత్య పురుష సాక్షాత్కారమగునని భావము.

49. శ్రుతానుమానప్రజ్ఞాభ్యా మన్య విషయా విశేషార్థత్వాత్

సూ. విశేషప్రయోజన ముండుటవలన శాబ్దానుమాన ప్రజ్ఞలకంటె యోగజన్య ప్రజ్ఞ తదితర విషయమైనది.

50. తజ్జః సంస్కారో అన్య సంస్కార ప్రతిబంధీ

సూ. ఆ ప్రజ్ఞవలనఁగలిగిన సంస్కారము మిగిలిన సంస్కారములను బోఁగొట్టును.

51. తస్యాపి నిరోధే సర్వ నిరోధా న్నిర్బీజః సమాధిః

సూ. ఆ సంస్కారమునుగూడ నిరోధించినపుడు సర్వము నిరోధించినట్లగుట వలన అసంప్రజ్ఞాత సమాధిగలుగును.

ఇది

పతంజలిచే రచింపఁబడి చర్ల గణపతిశాస్త్రిచే ననువదింపఁబడిన

యోగతత్త్వ దర్శనమందు సమాధిపాదము.

—/—

2. సాధన పాదము

1. తపః స్వాధ్యా యేశ్వర ప్రణిధానాని క్రియాయోగః

సూ. తపస్సు స్వాధ్యాయము పరమేశ్వరార్పణబుద్ధి ఇవి క్రియారూపమైన యోగములు.

వివ:- యోగమునకు మందాధికారి ఆరురుక్షువనువాఁడు. మధ్యమాధికారి యుంజానుఁడనువాఁడు. ఉత్తమాధికారి యోగారూఢుఁడనువాఁడు. మొదటి సమాధిపాదము ఉత్తమాధికారులయిన జడభరతాదులకుఁ జెప్పఁబడినది. ఇప్పుడిది మధ్యమాధికారియగు యుంజానునకుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. స్వాధ్యాయము = ప్రణవాదిజపమును, మోక్షశాస్త్రాధ్యయనమును, తపస్సు మొదలైనవి యాచరింపనివారికి యోగము సిద్ధింపదని భావము.

2. సమాధి భావనార్థః క్లేశతనూ కరణార్థశ్చ

సూ. అవి చిత్తైకాగ్ర్య రూపమగు సమాధిని గలిగించుటకును క్లేశములను తగ్గించుటకును నుపయోగించును.

3. అవిద్యాస్మితా రాగద్వేషాభి నివేశాః క్లేశాః

సూ. అవిద్య అస్మిత రాగము ద్వేషము అభినివేశములు క్లేశములు.

4. అవిద్యాక్షేత్రముత్తరేషాం ప్రసుప్త తనువిచ్ఛిన్నోదారాణామ్

సూ. ప్రసుప్తముగను, స్వల్పముగను, అస్ఫుటముగను, వృత్తిరూపములతో నభివ్యక్తముగను, నున్న యస్మితాదులకు అవిద్య పుట్టిల్లు.

వివ:- అవిద్యాదులు ముందుముందు సూత్రములచే వివరింపఁబడును.

5. అనిత్యాశుచి దుఃఖానాత్మసు నిత్య శుచి సుఖాత్మ ఖ్యాతి రవిద్యా

సూ. అనిత్యమును నిత్యమనియు, శుచిని అశుచియనియు, దుఃఖమును సుఖమనియు, అనాత్మను ఆత్మయనియు తలంచుట యవిద్య.

వివ:- ఇది పాపాములందు పుణ్యత్వాదిబుద్ధుల కుపలక్షణము, సత్యజ్ఞాన విరోధియగు విపరీతజ్ఞానము అవిద్యయని దెలియునది.

6. దృగ్దర్శన శక్త్యో రేకాత్మ తేవాస్మితా

సూ. ద్రష్టృ దర్శనశక్తులొకటివలె బుద్ధి గలుగుట యస్మిత.

వివ:- ఆత్మ శరీరము లొకటిగా దలంచుట యస్మితయని భావము.

7. సుఖానుశయీ రాగః

సూ. సుఖ విషయక మగుక్లేశము రాగము.

8. దుఃఖానుశయీ ద్వేషః

సూ. దుఃఖ విషయకమగు క్రోధము ద్వేషము.

9. స్వరసవాహీ విదుషః అపి తథా రూఢః అభినివేశః

సూ. విద్వాంసునికిం గూడం దశ సంస్కారముచేం గలిగి యవిద్వాంసుని యందువలెం బ్రసిద్ధమై యున్న క్లేశ మభినివేశము.

10. తే ప్రతిప్రసవ హేయాః సూక్ష్మాః

సూ. ఆసూక్ష్మ క్లేశములు చిత్తనాశముచేత నుచ్ఛేదింపందగినవి.

11. ధ్యాన హేయా స్తద్వృత్తయః

సూ. ఆక్లేశవృత్తులు ధ్యానముచేత నుచ్ఛేదింపందగినవి.

12. క్లేశమూలః కర్మాశయో దృష్టాదృష్ట జన్మ వేదనీయః

సూ. వర్తమాన భవిష్యజ్జన్మలందుఅనుభవింపఁదగిన ధర్మాధర్మములుక్లేశములకు మూలములు.

వి:- నందీశ్వరుఁడు మనుష్యపరిణామమును వీడి ధర్మముచే దేవుఁడయ్యెను అధర్మముచే నహుషుఁడు పామయ్యెను.

13. సతిమూలే తద్విపాకో జాత్యాయుర్భోగాః

సూ. ధర్మాధర్మములకు మూలమైన క్లేశమున్నపుడే వానికి ఫలములైన జన్మము, ఆయువు, భోగములు గలుగును.

14. తేహ్లాద పరితాప ఫలాః పుణ్యా పుణ్య హేతుత్వాత్

సూ. అవి యిదివఱలోఁ జేయఁబడిన పుణ్య పాపములనుబట్టి గలిగినవిగాన సుఖదుఃఖ ఫలములను గలిగించును.

15. పరిణామతాప సంస్కార దుఃఖై ర్గుణవృత్తి విరోధాచ్చ దుఃఖ మేవ సర్వం వివేకినః

సూ. పరిణామ తాప సంస్కారములవల్లఁ గలిగిన దుఃఖములతో సత్త్వాదిగుణ వృత్తులగు సుఖదుఃఖ మోహములకు విరోధము లేకపోవుట వల్లనుగూడ జన్మాదిగుణములు సర్వమును వివేకవంతునికి దుఃఖమే.

వి:- పరిణామదుఃఖము :- సుఖానుభవకాలములోని సుఖమందు రాగము తదన్యకాలమందు ద్వేషము గలుగును. ఇతర ప్రాణికి బాధలేకుండ ఆ సుఖము అనుభవింపఁబడదుగాన హింసాదులు తప్పవు. వానివల్ల అదృష్టాదులద్వారా పిదప దుఃఖము. తాపదుఃఖము: సుఖకాలమందును ఇంకను అధికమగు నితరుల సుఖమును జూచి తాపముగలిగి దానివల్ల వచ్చిన దుఃఖము. సంస్కారదుఃఖము :- సుఖానుభవమువల్లఁ గలిగిన యధిక సంస్కారముచే దాని స్మరణమువల్ల రాగమును ఆ స్మరణమున

కడ్డురాఁగా ద్వేషము, వానివల్ల కర్మలు, వానివల్ల విపాకము పిదప అనుభవము. పిదప వాసన కలుగును. యోగికన్ను వంటివాఁడు. సాలె పురుగుదారము స్వల్పమైనను కంటిలో పడిన వెంటనే చాలా బాధ గూర్చును. కాని యితరమగుచోట పడిన బాధ గూర్పదు. అట్లేయనాది దుఃఖప్రవాహము స్వల్పముగా నున్నను ఇతరునిగాకయోగినేబాధించు నని భావము. దుఃఖమునకు మూలము అవిద్య. వివేకము గలుగఁగా అవిద్య నశించును. పిదప అవిద్యామూలములగు క్లేశములు పోవును. పిదప పాపపుణ్యములుగలుగవు. ఇదివఱకటి పాపాదులు అనుభవించుట వల్లను దేహాంతమున నింక పూర్వపాపాదులు లేవు గావునను బునర్జన్మ లేదు. దానినే మోక్షమందురు. ఈశాస్త్రము చతుర్విధము, 1. హేయము= సాంసారికదుఃఖము, 2. హేయహేతువు=సాంసారిక దుఃఖహేతువగు నవిద్య. 3. హానము=సర్వదుఃఖనివృత్తిమోక్షము. 4. హానోపాయము= మోక్షసాధనమగు వివేకసాక్షాత్కారము.

16. హేయం దుఃఖ మనాగతమ్

సూ. రాఁబోవు దుఃఖములు పోఁగొట్టుకొనఁదగినవి.

వి:- కడచినవి యనుభవించినఁగాని పోఁగొట్టుకొనుటకు వీలులేదు. కడచుచున్నవిగూడ ఎప్పటికప్పుడే యుతని వివేకముచే నశించును. ఇఁక మిగిలినవి రాఁబోవునవే. ఇదివఱకు తగిలినగాయముయొక్క బాధ అనుభవముచే పోవును. వర్తమానమందు జాగరూకతచేతగులదు, రాఁబోవునది పోఁగొట్టుకొనవలయును.

17. ద్రష్టృ దృశ్యయోః సంయోగో హేయ హేతుః

సూ. ద్రష్టకును దృశ్యములగు సుఖదుఃఖ మోహములకును గలసంబంధము దుఃఖమునకు హేతువు.

18. ప్రకాశ క్రియా స్థితి శీలం భూతేంద్రియాత్మకం భోగాపవర్గార్థం దృశ్యమ్

సూ. ప్రకాశశీలమైన యాత్మయు, క్రియాశీలమైన దశేంద్రియములును, స్థితిశీలమైన భూతములును, భోగమోక్షములై దృశ్యము అని చెప్పఁబడును.

వివ:- ప్రకాశ క్రియా స్థితిశీలములనఁగా సత్త్వరజస్తమోగుణశీలములని భావము.

19. విశేషావిశేష లింగమాత్రాలింగాని గుణ పర్వాణి

సూ. విశేషములు, అవిశేషములు, లింగమాత్రములు అలింగములుఅనునవి గుణములనెడి చెట్లకు ఆకులు కొమ్మలు మొలకలు గింజలువంటివి.

వివ:- ఇంద్రియములు 10. మనస్సు 1. భూతములు 5. మొత్తము 16. వికారములు. ఇవి విశేషములనఁబడును. శబ్ద స్పర్శ రూప రసగంధములనెడి పంచతన్మాత్రలు అయిదు, అహంకారము ఒకటి. మొత్తము 6 విశేషములనఁబడును. లింగమాత్రము – మహత్తత్త్వము. అలింగము గుణముల సామాన్యస్థితి.

20. ద్రష్టా దృశిమాత్రః శుద్ధః అపి ప్రత్యయానుపశ్యః

సూ. జ్ఞానమాత్ర రూపుఁడైన ద్రష్ట శుద్ధుఁడైనను బుద్ధి వృత్తులను అనుకరించువానివలె విషయములను జూచును.

21. తదర్థ ఏవ దృశ్యస్యాత్మా

సూ. దృశ్యముయొక్క స్వరూపము ఆద్రష్టయొక్క భోగమోక్షములకే ఫలలముగ్గాది.

22. కృతార్థంప్రతి నష్ట మప్యనష్టం తదన్య సాధారణత్వాత్

సూ. పురుషార్థము సిద్ధించిన పురుషునిగురించి దృశ్యములు నశించినను పురుషార్థసిద్ధి పొందనివానికి సాధారణ మగుటవల్లనవి నశింపవు.

వివ:- సిద్ధిపొందనివారికై యవి యెల్లకాలము నుండు నని భావము.

23. స్వస్వామి శక్త్యోః స్వరూపోప లబ్ధిహేతుః సంయోగః

సూ. భోగ్యమగు దృశ్యమునకు భోక్తయగు ద్రష్టకును విషయములను అనుభవించుట కొఱకును ఆత్మను దర్శించుట కొఱకును హేతువైనది సంయోగము.

24. తస్య హేతు రవిద్యా

సూ. ఆసంయోగమునకు అవిద్య మూలకారణము.

25. తదభావా త్సంయోగాభావో హానం తద్దృశేః కైవల్యమ్

సూ. అవిద్య లేనందువలన దృశ్యముతో సంయోగము గలుగకపోవుటయే మోక్షము. అదే చైతన్యమునకుఁ గైవల్యము.

26. వివేకఖ్యాతి రవిప్లవా హానోపాయః

సూ. మిథ్యాజ్ఞాన వాసనవల్ల బాధనొందక ప్రకృతి వివేచనమువల్లఁ బురుష సాక్షాత్కారము పొందుటయే మోక్షోపాయము.

27. తస్య సప్తధా ప్రాన్త భూమిః ప్రజ్ఞా

సూ. యోగజ సాక్షాత్కార రూపమైన మోక్షోపాయముయొక్క ప్రజ్ఞ యేడు విధములుగ నున్నది.

వివ:- 1 హేయమైన దుఃఖమును దెలిసికొంటిని ఇంక నేను దెలిసికొనవలసినది లేదు అనునది మొదటి ప్రజ్ఞ 2 దాని ఫలానుభవము పొందుటవల్ల నింకఁ బొందవలసినది లేదు అనునది రెండవ ప్రజ్ఞ 3 హేయహేతువ్ల

లైన అవిద్య, సకామకర్మ మొదలగునవి పూర్తిగానశించినవి ఇంక నశింపవలసినవి లేవు అనునది మూఁడవప్రజ్ఞ. 4 దుఃఖహానరూపమైన మోక్షఫలము అసంప్రజ్ఞాత యోగముచేత సాక్షాత్కరింపఁబడినది. ఇంక తెలిసికొనవలసిన పురుషార్థము మిగులలేదు అనునది నాల్గవప్రజ్ఞ. 5 నాబుద్ధి సమాప్తభోగ మోక్షములు గలది కాఁగలదు అనునది ఐదవప్రజ్ఞ 6 బుద్ధిరూపముగాఁ బరిణమించిన సత్త్వాదిగుణములు స్వకారణమందు లయింపఁగల వనునది ఆఱవప్రజ్ఞ. 7 లయించిన యాగుణములు కొండమీఁద నుండిపడిన ఱాళ్ళు మరలఁబైకిచేరనట్లుగా తిరిగి బుద్ధి రూపముగాఁ బరిణమింప వనునది ఏడవప్రజ్ఞ. ఈ ఏడింటిని ఆచరణ లోనికిఁ దెచ్చుకొనిన విద్వాంసుని జ్ఞాననిష్ఠ సద్యోముక్తిదాయిని అనునది తెలిసికొనవలయును.

28. యోగాంగానుష్ఠానా దశుద్ధిక్షయే జ్ఞానదీప్తిరావివేక ఖ్యాతేః

సూ. యోగాంగముల ననుష్ఠించుటవలన ప్రకాశము నావరించు క్లేశములు నశింపఁగా ప్రకృతిపురుష వివేక సాక్షాత్కారము పర్యంతము జ్ఞానదీప్తి అగును.

29. యమనియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధారణాధ్యాన సమాధయో ఽష్టావంగాని

సూ. యమ, నియమ, ఆసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధారణా, ధ్యాన, సమాధు లెనిమిది యోగాంగములు.

30. తత్రాహింసా సత్యాస్తేయ బ్రహ్మచర్యాపరిగ్రహా యమాః

సూ. అహింస, సత్యము, అస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, అపరిగ్రహము ఇవి యమము లనఁబడును.

వివ:- అహింస=ప్రాణులను మనసా, వాచా, కర్మణా హింసింపకుండుట, సత్యము=వాఙ్మానసముల యథార్థత్వము. అస్తేయము=ఇతరధనము లపహరింపకపోవుట, బ్రహ్మచర్యము=అష్టవిధమైన మైథునములఁ

ద్యజించి పరమేశ్వరునియందుఁ జరించుట. "స్మరణం కీర్తనం, కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్య భాషణం। సంకల్పోఽధ్యవసాయశ్చ క్రియానివృత్తి రేవచ". స్మరణము. కీర్తించుట, కలిసియాడుట, చూచుట, రహస్య సంభాషణము, సంకల్పము, ప్రయత్నము, క్రియానిర్వాణము ఇవి యష్టవిధమైథునములు. అపరిగ్రహము = హింసాదులగు ననేక దోషములు వానివల్ల గలుగుచుండుటచే పదార్థములను స్వీకరింపకుండుట.

31. జాతి దేశకాల సమయానవచ్ఛిన్నాః సార్వభౌమా మహావ్రతమ్

సూ. జాతి, దేశ, కాల, సమయముల నియమములేకుండ సర్వ జాత్యాది సాధారణములైన యహింసాది యమములు మహావ్రతము లనఁబడును

వివ :- జాతి=మనుష్యత్వాదులు, దేశ=తీర్థాదులు, కాల=చతుర్దశి అమావాస్య మొదలగునవి. సమయములు=యుద్ధాదులు.

32. శౌచ సంతోషతపః స్వాధ్యాయేశ్వర ప్రణిధానాని నియమాః

సూ. శౌచము, సంతోషము, తపస్సు, స్వాధ్యాయము, దైవప్రణిధానము, ఇవి నియమములు,

వివ :- దైవప్రణిధానము=పరమేశ్వరార్పణబుద్ధి.

33. వితర్కబాధనే ప్రతిపక్ష భావనమ్

సూ. వితర్కాదులచే యమాదులకు బాధకలుగుచున్నడు ప్రతిపక్షభావము చేయవలయును.

వివ:- "నేనిని జంపెదను అన్నృతమైనను పలుకుదును పరధనమైనను అపహరింతును పరస్త్రీగమనమైనఁ జేయుదు"నను దుష్టమార్గములచే బాధింపఁబడినపుడు సంసారాగ్నిచేఁ గాల్చఁబడి యా బాధనుండిమరలుటకై యోగధర్మమును శరణుచొచ్చితిని. ఇట్టి నేను మరల ఆ దుర్మార్గములలోనే పడినచోఁ "గుక్కబుద్ధివంటివాఁడ నగుదును కక్కినకూడు దిన్నవాఁడ నగుదు నని ప్రతిపక్ష భావన చేయవలయునని భావము.

34. వితర్కా హింసాదయః కృతకారితానుమోదితా లోభక్రోధ మోహపూర్వకా మృదుమధ్యాధిమాత్రా దుఃఖాజ్ఞానానన్తఫలా ఇతి ప్రతిపక్ష భావనమ్

సూ. వితర్కము లని పిలువఁబడు హింసాదులు లోభ క్రోధమోహ పూర్వక ములై మృదుమధ్యాతిప్రమాణములై చేయఁడినను, జేయింపఁబడినను అనుమతింపఁబడినను దుఃఖము అజ్ఞానము అనెడి యంతులేని చెడ్డఫల ముల నొసఁగు నని ప్రతిపక్షభావన చేయవలయును.

35. అహింసా ప్రతిష్ఠాయాం తత్సంనిధౌ వైరత్యాగః

సూ. అహింసయందు స్థిరత్వము సిద్ధింపఁగా అహింసకుల సన్నిధియందు సర్వప్రాణులయందు వైరత్యాగము గలుగును.

వివ :- మనుష్యులలోని వైరములు, పిల్లి యెలుక, మేక, పులి మొదలగు వానిలోని సహజవైరములు, సర్ప శార్దూల సింహాదులకు ఇతర ప్రాణు లను గుఱించిన వైరములును పోవునని భావము.

36. సత్యప్రతిష్ఠాయాం క్రియాఫలాశ్రయత్వం

సూ. సత్యమందు స్థిరత సిద్ధింపఁగా సత్యవంతుల మాట మాత్రముచేతనే ధర్మాది క్రియలును స్వర్గాది ఫలములును సిద్ధించును.

37. అస్తేయ ప్రతిష్ఠాయాం సర్వరత్నోపస్థానమ్

సూ. అస్తేయ ప్రతిష్ఠ గలుగఁగా సర్వరత్నములు వాని మాటచేతనే సిద్ధించును.

వివ :- సర్వరత్నములు=సర్వశ్రేష్ఠవస్తువులని భావము.

38. బ్రహ్మచర్య ప్రతిష్ఠాయాం వీర్యలాభః

సూ. బ్రహ్మచర్య ప్రతిష్ఠ గలుగఁగా అలౌకిక సామర్థ్యము గలుగును.

39. అపరిగ్రహస్థైర్యే జన్మకథన్తాసంబోధః

సూ. అపరిగ్రహ స్థైర్యము గలుగఁగా పూర్వాపర జన్మస్మృతి గలుగును.

వివ :- "నే నెవఁడను ఎట్లుంటిని ఇది యంతయు నేమి మనము ముందెట్లు గాఁగలము" మొదలుగ సర్వస్మృతులు గలుగునని భావము.

అవతారిక :- ఇంతవరకు యమస్థైర్యమందు సిద్ధులు చెప్పఁబడెను. ఇంక నియమ స్థైర్యమున సిద్ధులు చెప్పఁబడుచున్నవి.

40. శౌచాత్స్వాంగజుగుప్సా పరైరసంసర్గః

సూ. శౌచస్థైర్యమువల్ల శరీరమందు జగుప్సయును పరులతో అసంసర్గమును గలుగును.

వివ :- మట్టి, నీరు మొదలగువానిచే ఎంత శుద్ధిగావించినను శరీరశుద్ధి గలుగక దినదినము ఎప్పుడు మానిన నప్పుడే శరీర మపరిశుద్ధ మగు చుండుట వల్ల ఈ భౌతిక శరీరమందు జుగుప్స గలుగును. స్వశరీరమందే జుగుప్స గలిగినప్పుడు ఇఁక వ్యామోహకరములగు భార్యాపుత్రాది పరశరీరము లందు జుగుప్స గలుగుటలో వింత యేమియుని భావము.

41. సత్వశుద్ధిసౌమన స్యైకాగ్ర్యేన్ద్రియజయాత్మదర్శనయోగ్య త్వాని చ

సూ. శౌచస్థైర్యమువల్ల సత్త్వశుద్ధియు దానినుండి సౌమనస్యము దాని నుండి ఏకాగ్రత దానినుండి యింద్రియజయము దానినుండి ఆత్మ దర్శన యోగ్యతయును గలుగును.

42. సంతోషాదనుత్తమ సుఖలాభః

సూ. సంతోష స్థిరతవల్ల నత్యుత్తమమైన యనంత సుఖము గలుగును.

వివ :- శ్లో. యచ్చ కామసుఖంలోకే, యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖం
తృష్ణాక్షయ సుఖస్యైతే నార్హతః షోడశీంకలాం॥
"లోకమందలి కామసుఖము మహాదివ్యసుఖమును దృష్ణానాశము
వలని సుఖమునకుఁ బదునాఱవవం తయిననుగావు."

43. కాయేన్ద్రియ సిద్ధిరశుద్ధిక్షయాత్తపసః

సూ. తపస్సు పాపమును నశింపఁజేయునదిగాన కాయసిద్ధిని, ఇంద్రియసిద్ధిని గలిగించును.

వివ :- కాయసిద్ధి = అణిమాదిసిద్ధి, ఇంద్రియసిద్ధి = దూరశ్రవణాదులు.

44. స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగః

సూ. స్వాధ్యాయమువల్ల నిష్టదేవతాదర్శనము గలుగును.

45. సమాధిసిద్ధి రీశ్వర ప్రణిధానాత్

సూ. దైవప్రణిధానమువల్ల సమాధిసిద్ధి గలుగును.

46. స్థిరసుఖమాసనమ్

సూ. స్థిరము సుఖకరమునైన యాసనము వేయువలెను.

వివ :- ఆసనములు వాని భేదములు హఠయోగ దీపికాది గ్రంథములయందుఁ దెలియవలెను.

47. ప్రయత్నశైథిల్యానన్తసమాపత్తిభ్యామ్

సూ. చలనాది ప్రయత్నములను ముగించుటవల్లను భూమినిదాల్చిన యాదిశేషునియందు చిత్తము నిలుపుటవల్లను ఆసనసిద్ధి గలుగును.

వివ :- సమస్తగోళములు ఆకాశమున ఆకర్షణశక్తిచే వాయువుచే నిలఁబెట్టఁబడుచున్నవిగాన ఆ వాయు ప్రవాహమునే పవనాహారియగు నాదిశేషువుగ ఆరోపింపఁబడెనని తెలియునది.

48. తతోద్వంద్వానభిఘాతః

సూ. ఆసనస్థైర్యమువల్ల శీతోష్ణాది ద్వంద్వబాధ గలుగదు.

ఆసనములు :

శరీరమనస్సులకు స్థిరత్వము ఆరోగ్యము అవయవములకు తేలికదనమును చేకూర్చును. ఎనుబదినాలుగు లక్షల జీవరాసుల యవయవ విన్యాసములు ఎనుబదినాలుగు లక్షల ఆకారములుగ నుండును. ఒక్కొక్క యవయవ విన్యాసము ఒక్కొక్క ఆసనమన్నమాట. "ఆసనానిచతావంతి యావంత్యో జీవజాతయః, ఏతేషామఖిలాన్ భేదాన్ విజానాతి మహేశ్వరః." అందులో 84 ఆసనములను యోగజ్ఞులు చెప్పిరి. అందును యోగసాధనకు 1. స్వస్తికము, 2. గోముఖము, 3. వీరాసనము, 4. కూర్మాసనము, 5. ధనురాసనము, 6. కుక్కుటాసనము, 7. మత్స్యేంద్రాసనము, 8. పశ్చిమోత్తానాసనము, 9. మయూరాసనము, 10. సిద్ధాసనము, 11. పద్మాసనము, 12. భద్రాసనము, 13. ముక్తాసనము, 14. సర్వాంగాసనము, 15. హలాసనము, 16. యోగనిద్రాసనము, 17. శవాసనము అనునవి ముఖ్యముగాపనికి వచ్చునవి. అవి హఠయోగ దీపికాదులవల్లఁ దెలియవలెను.

(చూ. నా యోగసర్వస్వము.)

కొన్ని యోగాసనములు

1. సూర్యనమస్కారములో

ముఖ్యరూపము
ఆరోగ్యమునకు

2. పద్మాసనము.

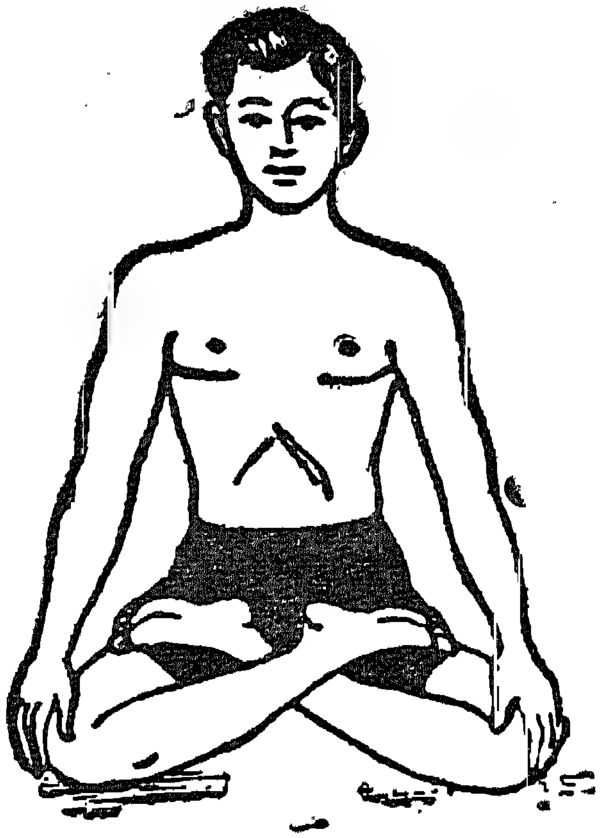

అజీర్ణము, ప్రేగులరచుట,
గ్యాసు, మానసిక రోగాలు తగ్గుటకు.

3. సిద్ధాసనము.

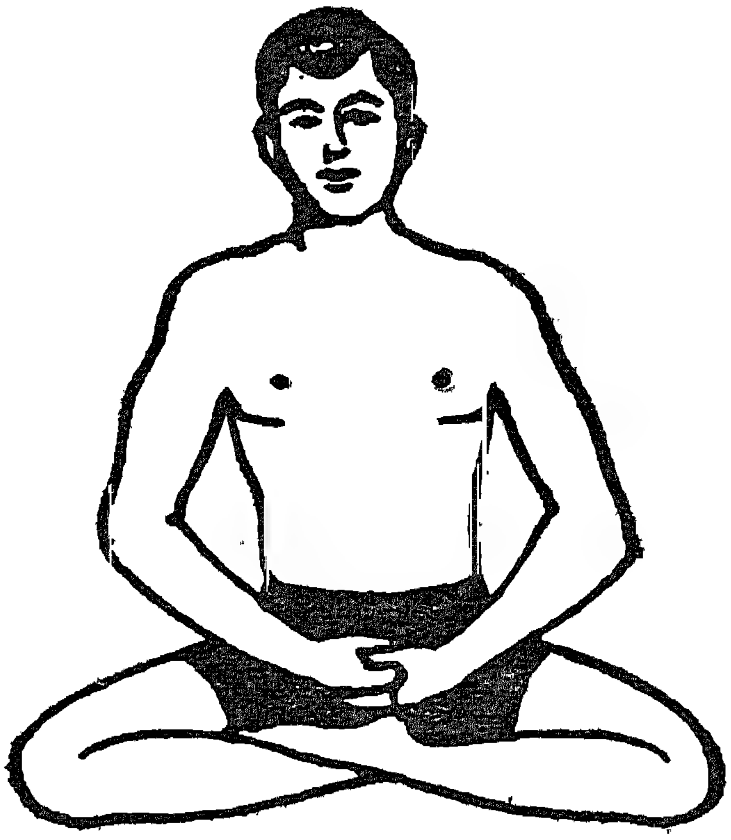

నడుమునొప్పి పోవుటకు,
మనశ్శాంతికి, నాడీశుద్ధికి.

4. వజ్రాసనము.

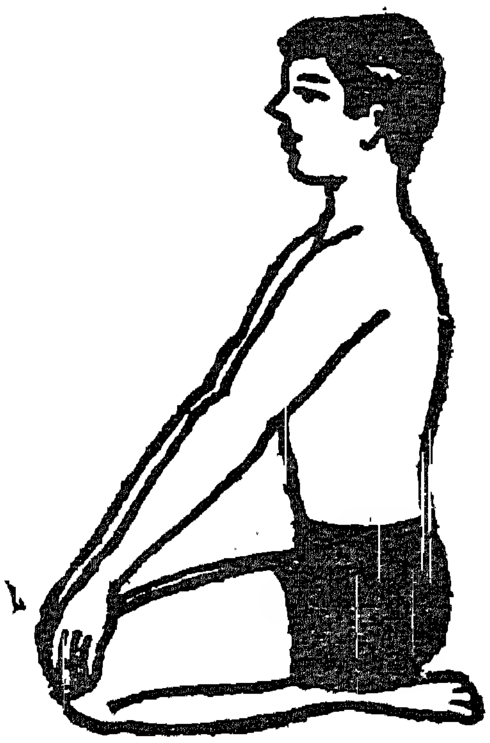

వీర్యదోషము, అజీర్ణము,
పాండురోగము తగ్గించును.

5. శలభాసనము.

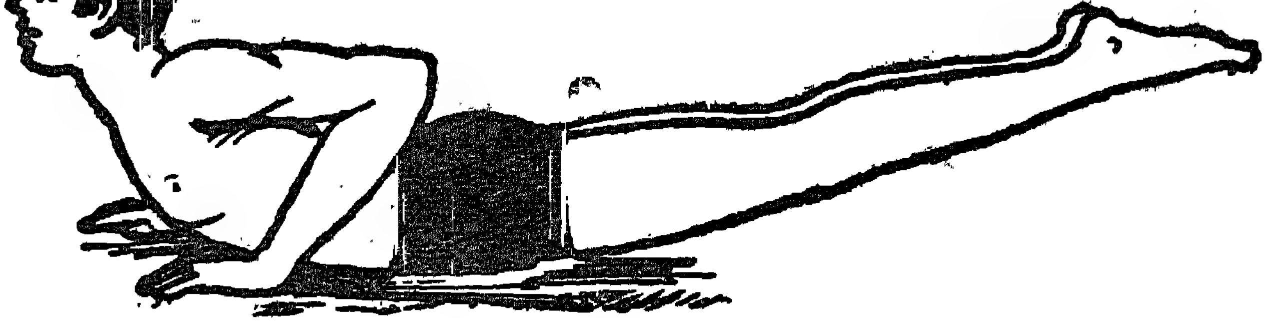

అజీర్ణము, దుర్బలత, వెన్నెముక నొప్పి తగ్గును.

6. భుజంగాసనము.

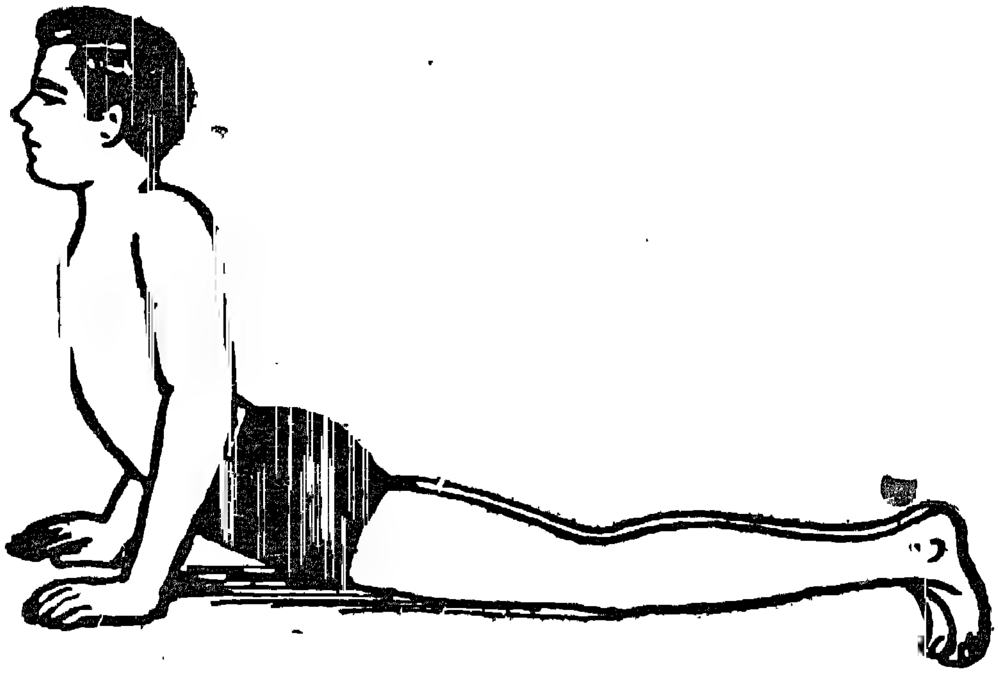

అజీర్ణము, పాండురోగము, మనశ్చాంచల్యము పోవుటకు.

7. గోముఖాసనము

హృదయ దౌర్బల్యము, స్వప్న
దోషములు, అనిద్ర, జ్వరము తగ్గుటకు.

8. సర్వాంగాసనము.

సర్వ రోగములు
పోవుటకు.

౯. పశ్చిమోత్తానాసనములో తొలిమెట్టు. రెండుకాళ్ళుచాపి పట్టుకొన్నచో పూర్ణము.

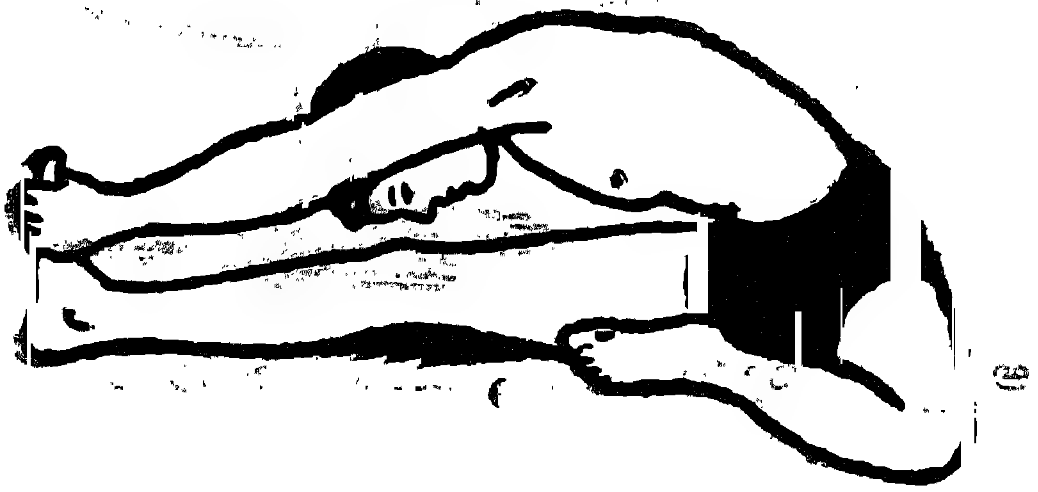

అజీర్ణము, ఆమవాతము, ఉదరరోగములు.

10 హలాసనము.

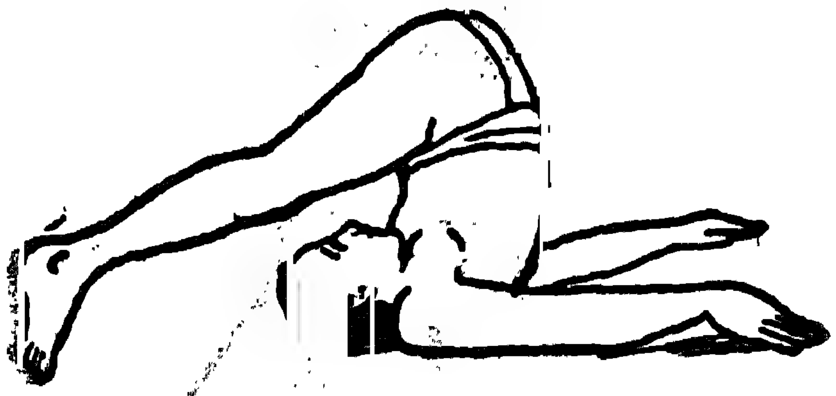

దగ్గు, గుల్మము, వాతము, ముసలితనము, మానసికరోగములు.

11. మయూరాసనము.

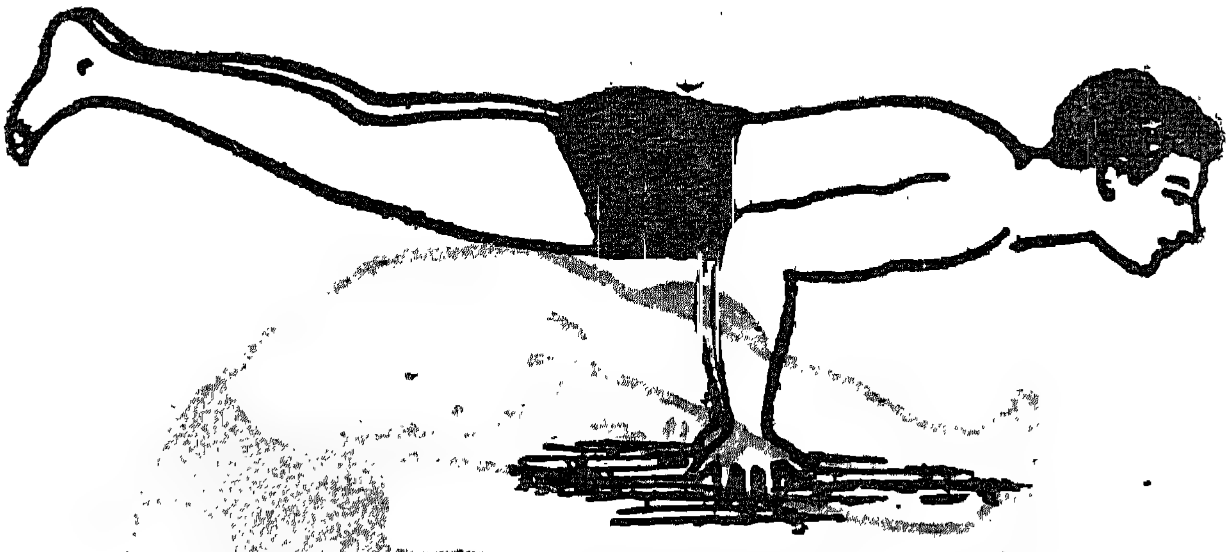

అగ్నిమాంద్యము, విరేచనములు, ఉదర రోగాదులు.

12. శీర్షాసనము.

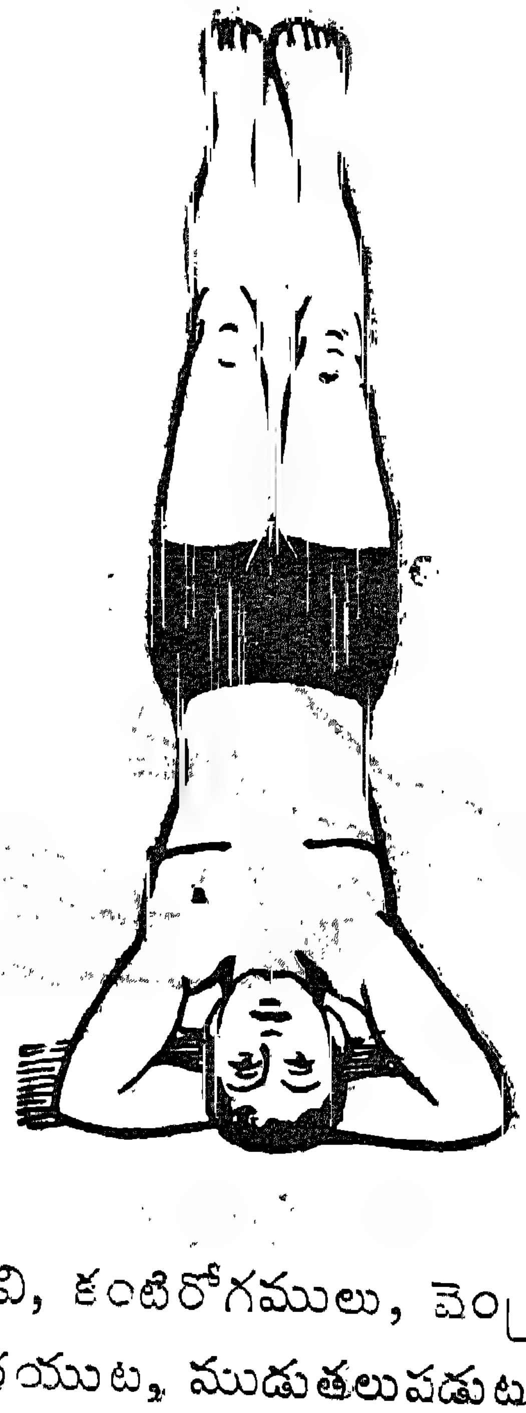

తలనొప్పి, చెవి, కంటిరోగములు, వెండ్రుకలూడుట, నెరయుట, ముడుతలుపడుట.

17. శవాసనము.

అన్ని యవయవములు వదులుగానుంచి శవమువలె పడుండుట.
శవాసనము అన్నిటికి చివర వేయవలెను.

49. తస్మిన్సతి శ్వాసప్రశ్వాసయోర్గతివిచ్ఛేదః ప్రాణాయామః

సూ. ఆసనస్థైర్యము గలుగఁగా శ్వాసనిశ్వాసములగతిని నిరోధించుట ప్రాణాయామము.

వివ :- ప్రాణాయామములో గాయత్రీజపముగాని, ప్రణవజపముగాని, యిష్టదేవతాదిధ్యానముగాని చేయవలయును.

50. బాహ్యాభ్యన్తరస్తంభవృత్తిర్దేశకాలసంఖ్యాభిః పరిదృష్టో దీర్ఘసూక్ష్మః

సూ. బాహ్యాభ్యంతర స్తంభవృత్తియైన ప్రాణాయామము దేశకాల సంఖ్యావృత్తులచే నియమితమై దీర్ఘసూక్ష్మమని చెప్పఁబడును.

వివ :- బాహ్యవృత్తి = రేచకము. అభ్యంతరవృత్తి = రేచకము. స్తంభవృత్తి = కుంభకము. ఎడమముక్కునుండి గాలివిడుచుట రేచకము. దీనిప్రదేశ దూరమును అక్కడి దూదిపింజ కదలికనుబట్టి తెలియవగును. కుడిముక్కుతో గాలిపూరించుట పూరకము. పీల్చిన గాలిని లోపల కుంభించుట కుంభకము. రేచకమునకు ముక్కుచివరనుండి 12 అంగుళములు పరిమితిగల దేశము "ప్రాదేశ ద్వాదశాంగుళ హస్తాదిపరిమితో దేశః" చీమలు లోన ప్రాకుచున్నట్లుండుటనుబట్టి అది తెలియును. పూరకమునకు ఆపాదతల మస్తకపర్యంతము అభ్యంతరదేశము. కుంభకమునకుఁ గూడ ఇదే దేశము. ఇది దేశనియమము. రేచకపూరక కుంభకములలో కాలనియమము చేయవలయును. ఇంతకాలము గాలివిడుచుట ఇంత కాలము గాలిపీల్చుట, ఇంతకాలము గాలినిలుపుట అని కాలనియమము

రేచకమునందు 32 మాత్రలు, పూరకమునందు 16 మాత్రలు, కుంభకమునందు 64 మాత్రలు అని వసిష్ఠుఁడు. ఇది సంఖ్యానియమము. ఇది మృదువు దీనికి రెట్టింపు అయినచో మధ్యమము. నాలుగురెట్లయిన తీవ్రమగును. ఇది ప్రతిదినము అభ్యసింపఁబడి దివస పక్షమాసాది క్రమముగా దేశకాల ప్రచయవ్యాప్తియై దీర్ఘమనిమిగుల నైపుణ్యముగా దెలిసికొనఁదగి సూక్ష్మమని చెప్పఁబడును. అది చీమ ప్రాకుట ధ్వని కదలిక మొదలగునవి తెలియకపోవుట మొదలగువానివలన సూక్ష్మత్వము తెలియవలయును. శక్యమైనంతవఱకు నిల్పవచ్చునని యాజ్ఞవల్క్యుడు.

51. బాహ్యాభ్యన్తరవిషయాక్షేపీ చతుర్థః

సూ. బాహ్యాభ్యంతర విషయములైన రేచకపూరకముల నతిక్రమించి కేవల కుంభకము మాత్రమే యుండునది నాల్గవ ప్రాణాయామము.

ప్రాణాయామము :-

బ్రహ్మాదయోఽపి త్రిదశాః పవనాభ్యాసతత్పరాః
అభూవన్నంతకభయాత్తస్మాత్పవన మభ్యసేత్.

బ్రహ్మాది దేవతలుకూడ యమునిభయమువలన రేచక, పూరక, కుంభకములనెడి ప్రాణాయామములను సలిపిరి. గాలిని విడచుట రేచకము, గాలిని పీల్చుట పూరకము, గాలిని లోపల నిలుపుట కుంభకము.

జన్మౌషధి తపోమంత్రైర్యావతీహ చ సిద్ధయః.
యోగేనాప్నోతితాః సర్వాః, నాతైర్యోగగతింవ్రజేత్.

జన్మౌషధము తపస్సు మంత్రములచే నెటువంటి సిద్ధులు కలుగునో అవి ఆసన ప్రాణాయామాదులచే సిద్ధించును. సూర్యభేదము, ఉజ్జాయి, సీత్కారి, శీతలి, భస్త్రిక, భ్రామరి, మూర్ఛ, ప్లావిని అని కుంభక ప్రాణాయామములు ఏనిమిది. పూరకాంతేతు కర్తవ్యో బంధో జాలంధరాభిధః, కుంభకాంతే రేచకాదౌ కర్తవ్య స్తూడ్డియానకః. గాలినిపిల్చినపుడు జాలంధరబంధము చేయవలెను. అనఁగా గడ్డమును గుండెపై ఆనించవలయును. గాలిని నిలి

గాలిని విడుచునపుడు మూలబంధమును (మలద్వారమును బంధించుట) ఉడ్యాణబంధమును (పొట్టను వెన్నుకకు ఆకర్షించునట్లు లాగుట), త్రిబంధములను తప్పక చేయవలయును. ఇట్లు చేయక కుంభకము చేయరాదు.

అపానమూర్ధ్వముత్థాప్య ప్రాణం కంఠాదధో నయేత్,
యోగీ జరావిముక్తస్సన్ షోడశాబ్దవయా భవేత్.

మలద్వారబంధము చేయుటద్వారా అపానవాయువును పైకిలేపి జాలంధరబంధము (గాలిని పీల్చునపుడు గడ్డమును గుండెపై ఆనిరించుట) ద్వారా ప్రాణవాయువును క్రిందికి పంపి ఉడ్యానబంధము ద్వారా (పొట్టను ఆకర్షించి వెనుకకు లాగుట ద్వారా) ప్రాణాయామము చేసినచో యోగి ముసలితనము నుండి విడివడి 16 ఏండ్ల వయసువాడు అగును అని హఠయోగ ప్రదీపికలో చెప్పబడెను. ఇది యోగులకు అనుభవసిద్ధము. ప్రాణాయామము చేయువారు పప్పులు (పెసరపప్పు గాక), పెరుగు, మత్స్యమాంసాదులు విడువవలయును. క్షీరాజ్యభోజనము, గోధుమాద్యాహారములు హితములు. ప్రాణాయామము చేయువారు పద్మాసనమునందుగాని సిద్ధాసనమునందుగాని లేక ఏదయిన స్థిరాసనమునం గూర్చుండి ప్రాణాయామము చేయవలయును. పై నిర్దిష్టమైన జాలంధర బంధాదిపూర్వకముగ మొదటిరోజు పది ప్రాణాయామములు రెండవ రోజున పదునయిదు ప్రాణాయామములు ఇట్లు క్రమవృద్ధిగా 80 వరకు చేయవలయును. శ్రమయు శిరోవేదనకలిగినచో మెల్ల మెల్లగాచేయుచు విశ్రాంతి తీసుకొనుచు చేయవలెను. గురువుద్వారా తెలిసికొని చేయుటమంచిది. అవశ్యముకూడ. అడవి ఏనుగును, సింహమును మెల్ల మెల్లగా వశము చేసికొనునట్లు ఈ ప్రాణమును మెల్ల మెల్లగా తొందరపడకుండ వశపరచుకొనవలెను. అట్లుగానిచో రోగములు అధికముగా కలుగును.

—: సూర్యభేదనము :—

అంతగా ఎత్తును పల్లమును గానిచోట ఆసనముచేసికొని ఎడమముక్కు రంధ్రమును మూసి కుడిముక్కు రంధ్రముతో మెల్ల మెల్లగా గాలి పీల్చవలెను. మరలపీల్చి మరల మరల మెల్లగా వదలవలెను. దీనిని సూర్యభేదనమందురు.

దీనివల్ల కపాలశుద్ధిఅగును. వాత, క్రిమిదోషములును పోవును. ఇట్లు ఏనుబది సార్లు చేయవలెను. ఆహారము తీసికొనక ఉదయము, సాయంత్రము, అర్ధ రాత్రి, తెల్లవారుఝామున చేయుటవలయును. ముందుగా మూడు పుడిసెడులు నీళ్ళుత్రాగి చేయవలెను, ఇన్నిసార్లు వీలుకానిచో ఒకటి రెండుసార్లు ఉదయ సాయంత్రములందు చేయవచ్చును. లేదా ఒకసారి ఉదయమందు చేయ వలెను. ఇట్లు మూడు, నాలుగునెలలు చేసిన నాడీశుద్ధియగును. నాడిశుద్ధికి గుర్తు శరీరము శుష్కించుట, శరీరము తేలికగుట, కంఠము స్ఫుటముగానుం డుటయును అగును. దీనివల్ల కుండలినీ ప్రబోధమగును. వెన్నెముక క్రింద చల్లగానుండుట, చీమ పైకిప్రాకినట్లు తోచుట, శిరస్సున జలదరింపును గలు గును. ఇది మొదటిమెట్టు.

— ఉజ్జాయి —

నోరుమూసికొని ఎడమ కుడిముక్కురంధ్రములతో గాలినిపీల్చి వదల వలెను దీనివల్ల కంఠమున శ్లేష్మముపోయి జఠరాగ్ని వర్ధిల్లును. నాడీజలోద రాదులు, ధాతుగతదోషములు పోవును. ఇది నడచుచు నిలచుచు చేయవల యును.

సీత్కారి

నోటితో సీత్కార ధ్వనితో గాలిపీల్చి పెదవులమధ్య చేర్చిన నాలుకతో గాలిని పూరించి ముక్కుద్వార గాలి వదలవలెను ఇట్లుచేసినచో రూపము సుందరమగును. సోమరితనము పోవును ఆకలి దప్పికలు, నిద్రలు తగ్గును. దీనివల్ల సర్వోపద్రవములు పోవును.

శీతలి

పెదవుల బైటకు పక్షిముక్కువలె నాలుకచాపి గాలినిపీల్చి గాలికొంచెము నిలిపి గాలిని మెల్లమెల్లగా విడువవలెను. దీనివల్ల గుల్మము, ప్లీహ పైత్య రోగములు పోవును. ఆకలి దప్పికలును తగ్గును.

భస్త్రిక

పద్మాసనము వేసికొని నడుము మెడ వంచక నోరు మూసికొని ఎడమ ముక్కుతో గాలి గుండెవరకుపీల్చి కుడిముక్కుతో వదలవలెను కుడిముక్కుతో పీల్చి ఎడమముక్కుతో వదలవలెను. కమ్మరివాని తిత్తివలె పూరించివదలవలెను శ్రమకలుగువరకు కుడి ముక్కుతో గాలి పీల్చి ఎడమ ముక్కుతో వదలవలెను. నడిమిబ్రేలు చూపుడుబ్రేలు పడిచి బొటనబ్రేలు అనామిక చిటికెనవేళ్లతోమూసి వదలుచుండవలెను. ఇట్లు ఎనుబదిసార్లు చేయవలెను. వాతపిత్తశ్లేష్మములను హరించును జఠరాగ్నినిపెంచును. కుండలిని మేల్కొలుపును బ్రహ్మగ్రంధి విష్ణుగ్రంధి రుద్రగ్రంధి అనువానిని భేదించును.

భ్రామరి

వడిగా శబ్దసహితముగా తుమ్మెదనాదముగలుగునట్లు గాలిపూరించి ఆడు తుమ్మెదనాదముగలుగునట్లు గాలివిడిచిన దానిని భ్రామరి అందురు. దీనివల్ల చిత్తమున అపూర్వానందము కలుగును.

మూర్ఛ

గాలి పీల్చినపిదప జాలంధర బంధము (గడ్డము గుండెపై ఆనించుట) వేసి మెల్లమెల్లగాగాలి విడువవలెను దీనివల్ల మనస్సుకు మత్తునుగూర్చి సుఖముగూర్చును.

ప్లావిని

దేహమును పొట్టను గాలితో నింపినచో అగాధజలములోగూడ తామ రాకువలె సుఖముగతేల్చును. దీనిని ప్లావిని యందురు.

రేచకపూరకములతోఁగూడిన కుంభకమును సహితకుంభక మందురు. రేచకపూరకములులేని దానిని కేవల కుంభకమందురు. కేవల కుంభకము సిద్ధించువఱకు సహితకుంభకమును అభ్యసించవలయును.

"కుంభకాత్ కుండలీబోధః, కుండలీబోధతో భవేత్, అనర్గళా సుషుమ్నా చ హఠసిద్ధిశ్చ జాయతే" కుంభకమువల్ల కుండలి మేల్కొనును. అది మేల్కొనుటవల్ల సుషుమ్నానాడి అనర్గళముగా ద్వారియిచ్చును. పైవి మెల్లమెల్లగా ఆచరింపవలెను. హిత మితాహారియై అభ్యసింపవలెను. గురువుద్వారా అభ్యసించుట ముఖ్యము.

వివ :- "రేచకం పూరకం త్యక్త్వా సుఖం యద్వాయుధారణం ప్రాణాయామోఽయమిత్యుక్తః స వై కేవలకుంభకః। కేవలే కుంభకే సిద్ధే రేచకపూరకవర్జితే, న తస్య దుర్లభం కించిత్ త్రిషు లోకేషు విద్యతే" రేచకమును పూరకమును విడచి వాయువును ధరించుట కేవలకుంభకమను ప్రాణాయామము. రేచకపూరకములు లేని కేవల కుంభకము సిద్ధింపఁగా అతనికి మూఁడులోకములందు దుర్లభమైనది లేదు" అని వసిష్ఠసంహిత. ఈ కుంభక ప్రాణాయామములో కాల్చిన తాతిమీఁదఁ జల్లిన నీరుమాయమైనట్లు పీల్చినగాలి లోన మాయమగునని భావము.

52. తతః క్షీయతే ప్రకాశావరణమ్

సూ. ఆ ప్రాణాయామమువల్ల వివేక జ్ఞానావరణము క్షీణించును.

53. ధారణాసు చ యోగ్యతా మనసః

సూ. దానివలన మనస్సునకు ధారణలయందు సామర్థ్యము గలుగును.

వివ :- ధారణలఁగూర్చి ముందుముందు చెప్పఁబడును.

54. స్వవిషయాసంప్రయోగే చిత్తస్వరూపానుకార ఇవేన్ద్రియాణాం ప్రత్యాహారః

సూ. ఇంద్రియములకు స్వస్వవిషయములందు సంనికర్ష లేనపుడు ధ్యానాదులందు చిత్తస్వరూపమును అనుకరించుటవలెనుండునది ప్రత్యాహారము.

వివ :- చిత్తముతోఁగూడిన యింద్రియములను నిరోధించుట ప్రత్యాహారము. తేనెటీఁగలరాజు ఎగిరిన తేనెటీఁగలు ఎగురును. నిలిచిన నిలుచును.

అట్లే చిత్తము కదలినచో ఇంద్రియములు గదలును. అది కదలనిచో ఇంద్రియములు గదలవుగాన చిత్తమును నిరోధింపఁగా నింద్రియములును నిరోధింపఁబడునవి భావము.

౫౫. తతః పరమా వశ్యతేన్ద్రియాణామ్

సూ. ఆ ప్రత్యాహారమువల్ల నింద్రియములను బూర్తిగా జయించుట సిద్ధించును.

వివ:– శబ్దాదులందు వ్యసనములేకుండుట యింద్రియ జయమని కొందఱు. విరుద్ధముగాని విషయముల సేవించుట యింద్రియజయమని మఱికొందఱు శబ్దాదులందు భోగ్యాధీనుఁడై కాక స్వాధీనుఁడై యుండుట ఇంద్రియ జయమని మఱికొందఱు. రాగద్వేషములు లేకుండ సుఖ దుఃఖములను విడచిన శబ్దాదిజ్ఞానము ఇంద్రియజయమని కొందఱు, ఏకాగ్రతను బొందిన మనస్సు విషయములను బొందకపోవుటయె యింద్రియజయమని జైగీషవ్యుఁడు. ఈ యోగము యమనియమాదులచే బీజము వేయఁబడి ఆసనప్రాణాయామాదులచే మొలకెత్తి ప్రత్యాహారముచేఁ బుష్పించి ధ్యానధారణ సమాధులచే ఫలించుననితెలియునది.

ఇది

పతంజలిచే రచింపఁబడి చర్ల గణపతిశాస్త్రిచే ననువదింపఁబడిన యోగతత్త్వ దర్శనమందు సాధన పాదము.

—/—

3 విభూతిపాదము

1. దేశబంధ శ్చిత్తస్య ధారణా

సూ. హృదయ పద్మాది ప్రదేశమందు ధ్యేయమునుగూర్చిన చిత్తైకాగ్రత ధారణ యనఁబడును.

వివ:- ఆదిపదముచే నాభిచక్రము, మూర్ధము, నాసికాగ్ర జిహ్వాగ్రములును. బాహ్యవిషయములును గ్రాహ్యము. ఈ పాదమందు సమాధికి అనుగుణమైనవియు శ్రద్ధగలుగుటకు హేతువైనవియు నగువిభూతులు చెప్పఁబడును. అవి సంయమసాధ్యములు, సంయమ మనఁగా ధారణా ధ్యాన సమాధి సముదాయము. అందుచే ధారణాదులనుగూర్చి ముందుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

2. తత్ర ప్రత్యయైక తానతా ధ్యానమ్

సూ. హృదయదేశమందు ధ్యేయాకారమైన వృత్తిప్రవాహము ధ్యానము.

3. తదేవార్థమాత్ర నిర్భాసం స్వరూప శూన్య మివ సమాధిః

సూ. ధ్యేయవస్తువు మాత్రమే ప్రకాశించి స్వరూపములేని దానివలెనుండు నాధ్యానమే సమాధి.

వివ:- "సమ్యక్ ఆధీయతే ఏకాగ్రీక్రియతే విక్షేపాన్ పరిహృత్య మనః" విక్షేపములను పరిహరించి మనస్సు బాగుగా ఇందు ఏకాగ్రము చేయఁబడును" అని వ్యుత్పత్తి. ధ్యానించువాఁడు. ధ్యానించుట ధ్యానింపఁదగిన వస్తువు అను విభాగము లేక ధ్యేయముమాత్రమే ప్రకాశించున్నది సమాధి అని భావము.

4. తత్త్రయ మేకత్ర సంయమః

సూ. ధ్యానధారణా సమాధులను ఒక విషయమునందు నిలుపుట సంయమ మనఁబడును.

5. తజ్జయాత్ప్రజ్ఞాలోకః

సూ. ఆసంయమముయొక్క స్థైర్యమువల్ల సమాధిప్రజ్ఞ దీప్తించును.

6. తస్య భూమిషు వినియోగః

సూ. స్థూలముల రూపములనుండి సూక్ష్మసూక్ష్మ రూపములందు క్రమముగా ఆసంయమమును వినియోగింపవలెను.

వివ:- సాయుధ సభూషణ, చతుర్భుజాది దైవస్వరూపమందు సమాధి సిద్ధించినపిదప సాయుధాది స్వరూపరహిత సమాదియును దాని పిదప అతఁడే నేననియు పిదప "నేనే" అనియు యోగి క్రమముగాఁదెలిసికొనవలయును, యోగావస్థల క్రమాభివృద్ధియు తెలియఁదగును, శ్లో, యోగేన యోగో జ్ఞాతవ్యోయోగో యోగాత్ప్రవర్తతే,యోఽప్రమత్తస్తుయోగేన స యోగే రమతే చిరమ్," "యోగసాధనలో ఒకటి సిద్ధించినపిదప నింకొకటి సాధన చేయవలయును, యోగసాధనా లక్షణములనుబట్టి ఆ యా యోగములు సిద్ధించినట్లు గ్రహించి యుత్తరోత్తర యోగసాధనల చేయవలయును, అప్రమత్తుఁడై చేయువాఁడు యోగమందు రమించును. ఏమాత్రము పొరపడినను యోగము సిద్ధింపదు పరిగదా రోగాదులు గలుగును.

7. త్రయ మన్తరంగం పూర్వేభ్యః

సూ. ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడిన యజ్ఞాది పంచకముకంటె ఈ మూఁడును సంప్రజ్ఞాతయోగమున కావశ్యములు.

8. తదపి బహిరంగం నిర్బీజస్య

సూ. మిగిలిన మూఁడునుగూడ అసంప్రజ్ఞాతమున కనావశ్యకములు.

9. వ్యుత్థాన నిరోధ సంస్కారయో రభిభవ ప్రాదుర్భావౌ నిరోధ క్షణచిత్తాన్వయో నిరోధ పరిణామః

సూ. వ్యుత్థాన సంస్కారము క్షీణించుట, నిరోధసంస్కారము వృద్ధిచెందుట నిరోధపరిణామ మగును, అదియును నిరోధ కాలమందలి చిత్తముతోఁ గలిసి యేకమైయుండును.

వివ :- వ్యుత్థాన సంస్కారము = సమాధ్యవస్థనుండి లేచునప్పటి సంస్కారము
నిరోధసంస్కారము = సమాధ్యవస్థయందు వృత్తులను నిరోధించునప్పటి సంస్కారము.

10. తస్య ప్రశాన్తవా హితా సంస్కారాత్

సూ. ఆ నిరోధము స్వసంస్కారమువల్ల ప్రశాంత ప్రవాహ రూపముపొందును
సూ. సర్వవిషయ వాసనలు నశించుటయు ఏకాగ్రత్వముదయించుటయు, చిత్తముయొక్క సమాధిపరిణామములు.

11. సర్వార్థ తైకాగ్రతయోః క్షయోదయౌ చిత్తస్య సమాధి పరిణామః

సూ. పిదప మరల అనాశోదయములు ఒకరూపమునే పొందుట చిత్తముయొక్క యేకాగ్రతా కాలమందలి పరిణామము.

12. తతః పునః శాన్తోదితౌ తుల్య ప్రత్యయౌ చిత్తస్యైకాగ్రతా పరిణామః

సూ. దీనిచేత భూతములందును, ఇంద్రియములందునుగల ధర్మలక్షణావస్థల పరిణామములు తెలియఁజేయఁబడినవి.

13. ఏతేన భూతేన్ద్రియేషు ధర్మలక్షణావస్థాపరిణామా వ్యాఖ్యాతాః

వివ :- చిత్తైకాగ్రతయొక్క పరిణామమునుబట్టియే భూతములయొక్కయు నింద్రియములయొక్కయు ఆయాపరిణామములు గలుగునుగాన దాని లోనే యివి యంతర్భవించును. అవి వేఱుగఁ జెప్పనవసరములేదని భావము. ధర్మికి ధర్మముచే పరిణామము:- మట్టిముద్దరూపమయిన ధర్మముపోయి కుండరూపమయిన ధర్మము గలుగుట. ధర్మమునకు లక్షణములచే పరిణామము :- మట్టిముద్దకు ఇప్పటి లక్షణములు పోయి ఇదివరకున్న లక్షణములు గలుగుట. కుండకు ఇదివరకటి లక్షణములు పోయి ఇప్పటి లక్షణములు గలుగుట, లక్షణములకు అవస్థలచే పరిణామము :- ఇప్పటి లక్షణములుగల కుండమొదలగునవి క్రొత్త, ప్రాత, పెద్ద, చిన్న అవస్థలను బొందుట, ఇట్లే ఇంద్రియములకుఁగూడ తత్త ద్రత్నాద్యాలోచనము ధర్మమునుబట్టి గలిగిన పరిణామము, ఆయింద్రియములకే వర్తమానత్వాదులు లక్షణములచేఁ గలిగిన పరిణామము. వానికే రత్నాద్యాలోచనముయొక్క స్ఫుటత్వాస్ఫుటత్వాదులు అవస్థలచేఁ గలిగిన పరిణామము. ధర్మాదులనుబట్టి పరిణామమేగాని వాస్తవమునకు మట్టి మొదలగు ద్రవ్యములు మారవని తెలియునది.

14. శాన్తోదితాన్యపదేశ్యధర్మానుపాతీ ధర్మీ

సూ. భూతవర్తమాన భవిష్యత్కాల ధర్మములందు వర్తమాన రూపముగా ననుగతమైనది ధర్మియగును.

వివ:- ధర్మములకంటె ధర్మి వేఱుగా నుండదనువారి మతమునకిది ఖండనము మట్టి మొదలగువానియందు వర్తమానకాలములో ఘటాదిరూపముగా నున్నది ధర్మియని భావము.

15. క్రమాన్యత్వం పరిణామాన్యత్వే హేతుః

సూ. క్రమములయొక్కభేదమువలనవస్తువులమార్పులువేఱువేఱుగానుండును.

వివ:- మట్టి మొదట చూర్ణముగా నుండి ముద్దగామాఱుట యొక క్రమము. పిదప ముద్దరూపమును విడిచి కుండయగుట మఱియొక క్రమము. అదియు నిడిచి ముక్కలగుట యింకొకక్రమము. ఇట్లే బాల్యయౌవన వార్ధక్యములలో అవస్థలమార్పు క్రమముగా నగుచున్నది,

16. పరిణామ త్రయ సంయమా దతీతానాగత జ్ఞానం

సూ. ఆ ధర్మలక్షణావస్థలవల్లఁ గలుగు పరిణామములందు సంయమమువలన భూతభవిష్యత్కాలజ్ఞానము గలుగును.

వివ:- ధ్యానధారణాసమాధులచేత సాక్షాత్కారము చేసికొనుటయె యిక్కడ సంయమపదమున కర్థము. ఈ సంయమముచే పరిణామత్రయము సాక్షాత్కరింపఁబడినదై పరిణామవిక్షేపములు పోయినచిత్తమంతయు అతీతానాగతజ్ఞానమును గలుగును. ముఱికిపోయిన యద్దమందువలెఁ జిత్తమందు అతీతానాగత జ్ఞానములు సాక్షాత్కరించునని భావము.

17. శబ్దార్థ ప్రత్యయానా మితరేత రాధ్యాసా త్సంక
రస్తత్ప్రవిభాగసంయమా త్సర్వభూత రుతజ్ఞానమ్

సూ. గవాది శబ్దములను గవాద్యర్థములను గవాదిజ్ఞానములను విడివిడిగా నొక్కొక దానియందు నొక్కొక దానిని మిథ్యగాఁ దెలిసికొనుటవలన జ్ఞానసాంకర్యము గలుగును. అట్లుగాక తత్తద్విభాగములను సంయమము చేయుటవలన సర్వప్రాణి రుతజ్ఞానము గలుగును.

వివ :- గోవు, గణము, గౌరము, గానము, నగము మొదలగువానియందుండి గకారము యనేకార్థములను దెలుపుచున్నది. ఇట్లే ఓకారము సోముఁడు, వ్యోమము, భోగము మొదలగు వానియందుండి యనేకార్థములను దెలుపుచున్నది. దీనినిబట్టి వర్ణములు సర్వార్థద్యోతకములుగా నున్నవన్నమాట. ఇట్లే పదములును సర్వవాక్యార్థాభిధాన శక్తిగలవి.

మఱి గోవు అనుచోట గో అను శబ్దమును ఆవు అను అర్థమును గంగ డోలుగల జంతువు అనుజ్ఞానము గోపదమునకె గలుగుచున్నది. ఇట్లు గకారము ఓకారసాహాయ్యముచే గోపదము స్ఫోటరూపముగా ఆవు అను దానియందుసంకేతముచే వ్యవస్థాపింపఁబడుచున్నది. ఇట్టి యాయాపద ములు ఆయావర్ణముల క్రమవిశేషము పొంది సంకేతముచేవ్యవస్థాపింప బడుచున్నవి. ఈ సంకేతము కృత్రిమము. మనుజుఁడు తనకు మొదటి నుండి యలవాటయిన పదములయొక్క యాయావర్ణముల పూర్వాపర సన్నివేశవిశేషములచే సంకేతింపఁబడిన శబ్దార్థజ్ఞానముల గ్రహింపఁ గలుగుచున్నాఁడు. ఒకదానియందొకటి భ్రాంతిచే శబ్దార్థజ్ఞానములందు సాంకర్యము గలుగుచున్నది. ఇట్టి వర్ణపద వాక్యములకు మూలమైన భావము నాదము ఒకటే యయినను తత్త్వాణి సంకేతములచే వేఱు వేఱుగా గ్రహింపఁబడి సంకరములగుచున్నది. ఈ సంకేతము అనా దిగా వచ్చు వాగ్వ్యవహారమునకు సంబంధించిన లోకమునకుఁ బ్రతీయ మానముమగుచు భిన్నభిన్న భాషలలోను రుతములలోను వేఱువేఱయి సంకీర్ణమగుచున్నది. మఱి యట్లుగాక యీ అనాది సంకేతమునకు నాదమందున్న విభాగములను ధ్యానధారణాసమాధులచే సంయమము చేసికొనుటవలన అనాదిగావచ్చు కృత్రిమ సంకేతములచే సిద్ధించిన తత్తద్వర్ణ పదవాక్య విశేషములనుగాక అనాదిసంకేతములకుమూల మయిననాదస్వరూపమును తద్గతభావమును అర్థమగునుగానదానినిబట్టి సర్వప్రాణుల రుతములజ్ఞానముయోగికి సులభమగునని భావము.

18. సంస్కారసాక్షాత్కరణాత్ పూర్వజాతి జ్ఞానమ్

సూ. సంస్కారములందు సంయమముచే సంస్కారములను సాక్షాత్కారము చేసికొనుటవలనఁ బూర్వజన్మజ్ఞానము గలుగును.

వివ :- స్మృతికి అవిద్యాదిక్లేశములకు హేతువులయిన పూర్వవాసనలును, జాతికి ఆయువునకు భోగమునకు హేతువులయిన పూర్వ ధర్మాధర్మము లును సంస్కారములనఁబడును. వానియందు సంయమముచేసికొనుట

ఫలనఁ బూర్వజన్మజ్ఞానము యోగికిఁ గలుగునని భావము. దేశకాల నిమిత్తానుభవములు లేకుండ అవి సాక్షాత్కరింపఁబడవు. ఇట్లే భావి జన్మల జ్ఞానము గలుగునని భావము.

ఈ విషయములో ఒక యాఖ్యానము వినబడుచున్నది. పూజ్యుఁడయిన జైగీషవ్యునికి సంస్కారములు సాక్షాత్కారమగుటవలన పది మహాసర్గములందు జన్మపరిణామక్రమమును చూచుటచే వివేకజ్ఞానము ప్రాదుర్భవమయ్యెను. అపుడు పూజ్యుఁడయిన ఆవట్యుఁడు శరీర మునుదాల్చి యాజైగీషవ్యుని నిట్లడిగెను. "పది మహాసర్గములందును విగళిత రజస్తమోదోషుఁడవయి యుండుటవలనఁ దిరస్కరింపఁబడని బుద్ధిసత్త్వముగల నీవు—నరకతిర్యగ్గర్భములలో మాటిమాటికిఁ బుట్టిన నీవు — సుఖదుఃఖములలో నేది యధికముగాఁ గనుచుంటివి?" అని. అపుడు పూజ్యుఁడయిన యావట్యునితో జైగీషవ్యుఁడిట్లనియెను. "పది మహాసర్గములందు విగళిత రజస్తమోదోషుఁడనయి యుండుటవలన తిరస్కరింపఁబడని బుద్ధిసత్త్వముగల నేను దేవమనుష్యులలో మాటి మాటికిఁబుట్టిన నేను— అనుభవించినదంతయు దుఃఖమేయని తెలిసి కొనఁచున్నాను" అని. అపుడు పూజ్యుఁడయిన యావట్యుఁడనియె. "ఆయుష్మంతుడవయిన నీవు ఈప్రధానమైన జితేంద్రియత్వమును అత్యంతోత్తమమైన సంతోషసుఖమును దుఃఖముగా నేలచెప్పుచుంటివి" అని. అపుడు పూజ్యుఁడయిన జైగీషవ్యుడనెను. "విషయసుఖములను బట్టి ఇది యత్యంతోత్తమమైన సంతోషసుఖముగాఁ జెప్పఁబడినదేగాని మోక్షమునుబట్టి చూచినచో నిది దుఃఖమే. ఆశాపాశమె దుఃఖము" అని.

19. ప్రత్యయస్య పరచిత్త జ్ఞానమ్

సూ. రాగద్వేషాదులుగల తన చిత్తవృత్తియొక్క సంయమమువలనఁ బర చిత్తజ్ఞానము గలుగును.

వివ. పరుని చిత్తము దేనియందు లగ్నమైనదో అది యోగి చిత్తమునకు విషయము గాకపోవుటవలనఁ బరచిత్తజ్ఞానమెగాని పరచిత్తము లగ్నమయినదానినిగూడ యోగిచిత్తము తెలిసికొనదు.

20. కాయరూప సంయమాత్తద్గ్రాహ్యశక్తి స్తంభే చక్షుః ప్రకాశా సంప్రయోగే అన్తర్ధానమ్

సూ. శరీరముయొక్క రూపమును సంయమము చేయుటవలన దానిని గ్రహించు దృశ్యత్వశక్తియును స్తంభింపఁబడఁగా చక్షుః సంయోగము గలుగదు. అపుడు అంతర్ధానము గలుగును.

వివ. ఇట్లె శబ్దాదుల యంతర్ధానము సంగతియుఁ దెలియవలెను.

21. సోపక్రమం నిరుపక్రమంచ కర్మ తత్సంయమా దపరాన్తజ్ఞాన మరిష్టేభ్యోవా

సూ. సోపక్రమము నిరుపక్రమము అను రెండు విధములయిన కర్మలను సంయమము చేయుటవలనఁగాని అరిష్టములవలనఁగాని మరణజ్ఞానము గలుగును.

వివ :- జాత్యాయుర్భోగములను గూర్చుకర్మ సోపక్రమము (=త్వరగాఫలించునది) నిరుపక్రమము (=ఆలస్యముగా ఫలించునది) అని రెండు. ఎండలో విప్పి ఆఱవేసినబట్ట త్వరగా ఆఱునట్లు త్వరగా ఫలించునది సోపక్రమము. ముద్దగాఁబెట్టి నీడనుంచినబట్ట ఆలస్యముగా ఆరునట్లు ఆలస్యముగా ఫలించునది నిరుపక్రమము. అటువంటి కర్మలవల్లను మరణజ్ఞానము తెలియును. అరిష్టములు = అరి అనఁగా శత్రువులవలె త్రాసమును గూర్చునవిగాన అరిష్టములు. చెవులు మూసికొన్నపుడు

లోన ధ్వని వినిపింపకపోవుట, అరుంధతిని సూర్యాది జ్యోతిస్సులను జూడలేకపోవుట, యమదూతలను జూచుట, చనిపోయిన పితరులను జూచుట, భూమిని స్వర్గమునుగాను మనుష్యులను సిద్ధులనుగాఁగాని చూచుట అపశకునములు ఇవియరిష్టములు. వీనివలనను మరణజ్ఞానము గలుగునని భావము.

22. మైత్ర్యాదిషు బలాని

సూ. సుఖవంతులయందు మైత్రిని, దుఃఖవంతులయందుఁ గరుణను పుణ్యవంతులయందుఁ బ్రీతినిభావించి సంయమము చేయుటవలన అమోఘమైన మైత్రీబలాదులను బొందును.

వివ :- ఇందువలన లోకోద్ధరణాది కార్యములందు సఫలుఁడగునని భావము.

23. బలేషు హస్తిబలాదీని

సూ. హస్త్యాది బలములందు సంయమమువలన హస్త్యాదుల బలములు గలుగును.

24. ప్రవృత్త్యాలోకన్యాసాత్సూక్ష్మ వ్యవహితవిప్రకృష్ట జ్ఞానమ్

సూ. చిత్తప్రవృత్తి ప్రకాశించునప్పటి సత్త్వప్రకాశము సూక్ష్మాదివస్తువులందుంచుటవలన సూక్ష్మవ్యవహిత విప్రకృష్ట జ్ఞానము గలుగును.

వివ :- ఈ చిత్తప్రవృత్తి ప్రకాశించునప్పటి సత్త్వప్రకాశముగూర్చి మొదటి సమాధిపాదమునఁ జెప్పఁబడినది. దేశకాల వ్యవహితము=దేశకాలములచే వ్యవధానమైనది. భూమిలోనినిధినిక్షేపాదుల జ్ఞానము. విప్రకృష్ట దూరమునందున్నది. మేరుపర్వతాదుల దగ్గఱనున్న రసాయనాదుల జ్ఞానము.

25. భువనజ్ఞానం సూర్యే సంయమాత్

సూ. సూర్యమండలమునందు సంయమము చేయుటవలన సర్వభువన జ్ఞానము గలుగును.

వివ-: సర్వభువనమును గూర్చి వ్యాసభాష్యమున ఈ క్రింది విధముగ వివరింపఁబడెను.

సప్తలోకములు :- 1. భూర్లోకము, 2. అంతరిక్షలోకము (భువర్లోకము) 3. మాహేంద్రము,(సువర్లోకము) 4. మహర్లోకము, 5, జనోలోకము 6. తపోలోకము, 7. సత్యలోకము.

1. అవీచి యనునిమ్నతమమైన నరకము మొదలుకొని మేరుపృష్ఠము వఱకుండు నది భూర్లోకము.

2. మేరు పృష్ఠము మొదలుకొని ధ్రువనక్షత్రమువఱకు గ్రహనక్షత్రతారా విచిత్రమైనది. అంతరిక్షలోకము.

దాని పైనిగల స్వర్లోకము అయిదువిధములు. 1 మాహేంద్రము 2 మహర్లోకము ఇది ప్రజాపతికి సంబంధించినది. 3 జనోలోకము 4 తపోలోకము 5 సత్యలోకము ఈ జన స్తపస్సత్యలోకములను బ్రహ్మలోకము అందురు.

అవీచికి పై పైని ఆఱు నరకములుకలవు.

1. పృథివీసంఘాత రూపమైనది — మహాకాలము
2. సలిలసంఘాత రూపమైనది — అంబరీషము
3. అగ్ని రూపమైనది — రౌరవము
4. వాయు రూపమైనది — మహారౌరవము
5. ఆకాశ రూపమైనది — కాలసూత్రము
6. తమోరూపమైనది — అంధతామిస్రము

నేనియందు తమతమ కర్మల ననుసరించి ప్రాణులు దీర్ఘకాలము ఆయువును గ్రహించి కష్ట మనుభవింతురు. వాని పిదప 1 మహాతల, 2. రసాతల, 3. అతల, 4. సుతల, 5. వితల, 6. తలాతల, 7. పాతాళములు అను ఏడు పాతాళములు గలవు.

సప్తద్వీపములు గల భూమి ఎనిమిదవది. ఆ భూమికి మధ్యను మేరువను బంగరు కొండకలదు. వానికి 1. రాజత 2. వైడూర్య 3. స్ఫటిక 4. హేమ 5. మణి మయములైన శృంగములుగలవు. ఆకాశపు దక్షిణ భాగము వైడూర్య ప్రభా వ్యాప్తమగుటవలన నీలోత్పలపత్రశ్యామలమై యుండును. తూర్పుభాగము రజత ప్రభావ్యాప్త మగుటవలన శ్వేతమై యుండును. పశ్చిమభాగము స్ఫటిక ప్రభావ్యాప్తమై యుండుటవలన స్వచ్ఛమై యుండును. ఉత్తరభాగము హేమ ప్రభావ్యాప్తమైమగుట వల్ల సువర్ణపుష్పమువలె నుండును. దీనికి దక్షిణపార్శ్వమందు జంబూ వృక్షముగలదు. దీనిబట్టియే జంబూ ద్వీపమని దీనికిపేరు గలిగినది. అందు సూర్యుఁడు సంచరించుటవలన రాత్రింబవళ్ళు కలిసినట్లుతిరుగు చుండును. ఆ మేరువున కుత్తరదిక్కున నీలము, శ్వేతము, శృంగ వంతము అను మూఁడు పర్వతములు గలవు. అవి యొక్కొక్కటిరెండు వేల యోజనములు విస్తారము గలిగియున్నవి. వానిమధ్యఒక్కొక్కటి తొమ్మిదివేల యోజనములు విస్తారముగల మూఁడు వర్షములు గలవు. 1 రమణకవర్షము, ఇది నీలగిరి కుత్తరముగానున్నది. 2 హిరణ్మయ వర్షము, ఇది శ్వేతగిరి కుత్తరముగానున్నది. 3 ఉత్తరకురువర్షము. ఇది శృంగవంతమున కుత్తరముగా సముద్రమువఱకు నున్నది. ఇట్లే దక్షిణభాగమున ఒక్కొక్కటి రెండువేల యోజనములు విస్తారముగల 1. నిషధపర్వతము. 2. హేమకూటపర్వతము 3. హిమశైలము అను పర్వతములు గలవు. వానిమధ్య ఒక్కొక్కటి తొమ్మిదివేల యోజనములు విస్తారముగల 1. హరివర్షము 2. కింపురుషవర్షము 3. భారతవర్షము అను మూఁడువర్షములు గలవు. సుమేరువునకు ప్రాచీనముగ మాల్యవత్పర్వతము హద్దువఱకు బధ్రాశ్వములను పేరుగలవి 40 వేలయోజనములుగలవి. ఇది బధ్రాశ్వవర్షము 1. ప్రతీచీనము గంధమాదనముగా

హద్దువఱకు కేతుమాలము అనుపేరుగల వర్షములు 4(వేల యోజనములుగలవి. ఇది కేతుమాలవర్షము 2. వీని మధ్యదేశము ఇలా వృత వర్షము 3. ఇది మొత్తము నూరువేల యోజనములు విస్తారముగలది ఇట్లు జంబూద్వీపములో తొమ్మిదివర్షములు గలవు. ఆ జంబూద్వీపము నూఱువేల యోజనములు విస్తారముగలది. దానికంటె రెట్టింపైన లవణ సముద్రముచేత అది వలయాకారముగా చుట్టఁబడియున్నది. పిదప శాక, కుశ, క్రౌంచ, శాల్మలి, మగధ, పుష్కరద్వీపములుగలవు. జంబూ ద్వీపము కన్న శాకద్వీపము రెట్టింపు, అనఁగా రెండువేలయోజనములు శాకద్వీము కన్న కుశద్వీపపము రెట్టింపు. అనగా నాలుగువేల యోజనములు. ఇట్లే మిగిలినవి. అనఁగా క్రౌంచము ఎనిమిదివేల యోజనములు పుష్కరద్వీపము ముప్పది రెండువేల యోజనములు, వాని చుట్టు వలయాకారముగ అవాలరాసులవలె తీరములందున్న విచిత్ర శైలములచే నలంకరింపఁబడిన ఇక్షురస, సురా, సర్పి, దధి, మండ, క్షీర, స్వాదువు లను సప్తసముద్రములు ఇక్షురసాది తుల్యోదకములై లోకాలోకపర్వత పరివారములై యున్నవి. అవి యన్నియుఁ గలిపి ఏఁబది యోజనముల విస్తారముగలవి. ఇది యంతయు బ్రహ్మాండమధ్యమందు సుప్రతిష్ఠితసంస్థానమై సంక్షిప్తమై యున్నది. ఈ బ్రహ్మాండముగూడ ఆకాశములోని మిణుఁగురుపురువువలె ప్రకృతిలో అణువంత పరిమాణమైనది. అందు పాతాళమున, జలధిలో, పర్వతములలో, దేవయోనులైన అసుర, గంధర్వ, కిన్నర, కింపురుష, యక్ష, రాక్షస, భూత. ప్రేత, పిశాచ, అపస్మారక, అప్సరో, బ్రహ్మరాక్షస, కూష్మాండ, వినాయకు లనువారు నివసింతురు.

1. భూర్లోకమున :– సర్వదీపములందు పుణ్యాత్ములైన దేవులు మనుష్యులును నివసింతురు. సుమేరువు త్రిదశుల కుద్యానభూమి. అందు మిశ్రవనము, నందనము, చైత్రరథము, సుమానసము అనునవి యుద్యానములు, సుధర్మ అనునది దేవసభ, సుదర్శనము పట్టణము, వైజయంత మనునది రాజసౌధము.

2. భువర్లోకము :- గ్రహ, నక్షత్ర, తారకలు, ధ్రువనక్షత్రమున నిబద్ధములై వాయువిక్షేపముచే ప్రతినియతమైన గమనప్రచారము గలవై సుమేరువునకు పైపై నున్నవై తిరుగుచుండును.

3. స్వర్లోకము :- మాహేంద్ర నివాసులైన, దేవయోనులు ఆఱు విధములుగనుందురు. 1 త్రిదశులు, 2 అగ్నిష్వాత్తులు, 3 యామ్యులు, 4 తుషితులు, 5 అపరినిర్మితవశవర్తులు, 6 పరినిర్మిత వశవర్తులు అని యీ యాఱుగురు దేవయోనులు. వీరందఱు సంకల్పసిద్ధులు, అణిమాద్యైశ్వర్యయుక్తులు, కల్పాయుష్కులు. (కల్పము=బ్రహ్మదినము) దేవులు, కామభోగులు, పితృసంయోగము లేకయే క్షణములోనే శరీరం పుట్టింపఁ గలవారు. ఉత్తమానుకూలాప్సరస స్త్రీలచే నావరింపఁబడిన వారై యుందురు.

4 మహర్లోకము :- ఇందు దేవయోనులు 1 కుముదులు, 2 ఋభువులు, 3 ప్రత్యర్దనులు, 4 అంజనాభులు, 5 ప్రచితాభులు అని అయిదు విధములుగ నుందురు. మహాభూతములను వశమందుంచఁగలవారు, ధ్యానాహారులు అనఁగా ధ్యానముచేతనే తృప్తి పొందువారు కల్ప సహస్రాయుష్కులు.

5. జనోలోకము :- బ్రహ్మయొక్క జనోలోకమున దేవయోనులు 1 బ్రహ్మపురోహితులు. 2. బ్రహ్మకాయికులు. 3 బ్రహ్మమహాకాయికులు 4 అమరులు అను నలుగురు గలరు. వీరందఱు భూతేంద్రియములను వశమందుంచుకొనఁగలవారు.

6. తపోలోకము :- ఇందు దేవయోనులు 1. భాస్వరులు, 2. మహాభాస్వరులు, 3. సత్యమహాభాస్వరులు అను మువ్వురుగలరు. వీరందరు భూతేంద్రియ ప్రకృతులను వశమందుంచుకొనఁగలవారు. రెండురెట్లు, మూడురెట్లు ఎక్కువ ఆయువుగలవారై, అందఱు ధ్యానాహారులయి ఊర్ధ్వరేతసులయి, పైకి అడ్డగింపబడని జ్ఞానముగలవారయి, క్రింది భూములందావరింపఁబడని జ్ఞానముగలవారయి యుందురు.

7. సత్యలోకము :- ఇందు దేవయోనులు 1. అచ్యుతులు 2. శుద్ధ నివాసులు, 3. సత్యాభులు, 4. సంజ్ఞాసంజ్ఞులు అను నల్వురు గలరు. వీరందఱు గృహనిర్మాణములేని యనికేతులు. ఆత్మగృహమందుండు వారు. పైపైనుందురు. ప్రకృతిని వశమందుంచగలవారు. సృష్టి యున్నంతవఱకు ఆయువు గలవారు. అందులో అచ్యుతులు సవితర్క, ధ్యానసుఖులు, శుద్ధనివాసులు. సవిచార ధ్యానసుఖులు, సత్యాభులు ఆనందమాత్ర ధ్యానసుఖులు. వీరందఱును మూఁడులోకముల మధ్య నుందురు. సప్తలోకములివి.

విదేహులును ప్రకృతిలయులునగు అసంప్రజాత యోగసుఖులు మాత్రము మోక్షమందేగాని పైలోకములందుండరు. సూర్యద్వారమున సంయమముచేసి యిదియంతయు యోగి సాక్షాత్కరింపజేసికొనునని భావము.

26. చంద్రే తారావ్యూహ జ్ఞానమ్

సూ. చంద్రమండల విషయమైన సంయమమువలన నక్షత్రమండల జ్ఞానము గలుగును.

27. ధ్రువే తద్గతి జ్ఞానమ్

సూ. ధ్రువవిషయక సంయమమువలన నక్షత్రగతి జ్ఞానము గలుగును.

28. నాభిచక్రే కాయవ్యూహ జ్ఞానమ్

సూ. నాభిచక్ర విషయక సంయమమువలన శరీరమందున్న వాత, పిత్త, చర్మ, రక్తాది పదార్థముల జ్ఞానము గలుగును.

29. కంఠకూపే క్షుత్పిపాసా నివృత్తిః

సూ. హృదయమువఱకు నుండు కంఠకూపమును గూర్చిన సంయమము వలన క్షుత్పిపాసలుండవు.

వ్యా:- నాలుక క్రిందిభాగము తంతువు. దానిక్రిందిది కంఠము. దానిక్రిందిది కూపము.

30. కూర్మనాడ్యాం స్థైర్యం

సూ. కూర్మాకారమైన హృదయ నాడిని గూర్చిన సంయమము వలన స్థిర స్థానము గలుగును.

వివ :- కంఠకూపముక్రింద వక్షస్థలమున కూర్మనాడి గలదు.

31. మూర్ధజ్యోతిషి సిద్ధదర్శనమ్

సూ. శిరః కపాలములోని రంధ్రమునందలి సుషుమ్నా నాడియందున్న జ్యోతిస్సునందు సంయమమువల్ల సిద్ధులు కనిపింతురు.

వివ :- సిద్ధులు ద్యావాపృథువుల మధ్యభాగమున సంచరించు వారుగ నుందురు.

32. ప్రాతిభాద్వా సర్వమ్

సూ. ప్రతిభాజన్యమగు జ్ఞానమువలన నయినను సర్వశక్తులు గలుగును.

33. హృదయే చిత్త సంవిత్

సూ. హృదయమందున్న దహరపద్మమున సంయమమువలనఁ జిత్తసాక్షాత్కారమగును.

34. సత్త్వపురుషయో రత్యన్తాసంకీర్ణయోః ప్రత్యయావిశేషో భోగః పరార్థత్వా త్స్వార్థసంయమా త్పురుషజ్ఞానం

సూ. అత్యంత విధర్మలగు సత్వగుణ పురుషుల యభేదజ్ఞానము భోగము. ఆ సత్త్వము పదార్థమగుటవలనదానికంటె భిన్నమైన స్వార్థముయొక్క సంయమమువలన పురుష సాక్షాత్కారము గలుగును.

వివ :- సంయమమునకు ఫలముగా నింతవఱకు క్షుద్రసిద్ధులు చెప్పఁబడినవి ఇంక నీ సూత్రములో సంయమమునకు ముఖ్యఫలమగు నాత్మ సాక్షా

త్కారము చెప్పఁబడినది. పురుషుడు = పరమాత్మ. "విజ్ఞాతార మరే కేన విజానీయాత్" ఓసీ విజ్ఞాతను ఇంకదేనిచేఁ దెలియవలెను అని శ్రుతి

35. తతః ప్రాతిభ శ్రావణ వేదనాదర్శాస్వాద వార్తా జాయంతే

సూ. పురుష సాక్షాత్కారమువలన ప్రాతిభ, శ్రావణ, వేద, నాద, ర్శాస్వాద, వార్త శక్తులు గలుగును.

వివ:- ఉపదేశాదులు లేకుండఁగనే సూక్ష్మవ్యవహిత విప్రకృష్టాతీతానాగతము లందు మనస్సునకు యథార్థజ్ఞానము ప్రాతిభము. అట్టి శ్రోత్రజ్ఞానశక్తి యగు దివ్యశబ్దశ్రవణము శ్రావణమని, త్వక్కు అనఁగా చర్మము దాని జ్ఞానమగు దివ్యస్పర్శ వేదనమని. చాక్షుషజ్ఞానమగు దివ్యరూపజ్ఞానము ఆదర్శమని. రసనాజ్ఞానమగు దివ్యరసజ్ఞానము, ఆస్వాదమని, ఘ్రాణ జ్ఞానమగు దివ్యగంధజ్ఞానము వార్త అని చెప్పఁబడును.

36. తే సమాధా పుపసర్గా వ్యుత్థానే సిద్ధయః

సూ. అవి సమాధికి విఘ్న కారులు. వ్యుత్థానముపొందినవానికి అనఁగా సంప్రజ్ఞాత సమాధిగలవానికి అవియే పురుషార్థములు.

వివ:- ప్రాతిభాదిసిద్ధులను పొంది యవే పురుషార్థములని నమ్మికృతార్థుఁడ నైతినని నుకొని ఆత్మజ్ఞానమునుండి విరమించుట తటస్థించును గాన అవి సమాధికివిఘ్నకారులని చెప్పఁబడెను.

37. బంధకారణ శైథిల్యా త్ప్రచార సంవేదనాచ్చ చిత్తస్య పర శరీ రావేశః

సూ. బంధకారణములు శిథిలమగుటవలనను శరీరమందు చిత్తము ఈ నాడి ద్వారా ఈ విధముగాఁ బ్రవేశించునను యోగజ ధర్మజ్ఞానము గలుగుట వలనను పరకాయప్రవేశము సిద్ధించును.

వివ :- చంచలముగానున్న చిత్తము కర్మాశయమువల్ల ఒకశరీరమందె బద్ధమయి యుండుట బంధనము. ఆ బంధనకారణము నశింపఁగా యోగజ్ఞానమువల్ల యోగి తనశరీరమునుండి చిత్తమునుదీసి పర శరీరములందు ప్రవేశపెట్టును. సమాధివలననే ఇతరశరీరములఁ బ్రవేశించుట యోగికిఁ దెలియును. అపుడు తేనెటీఁగలరాణిని తేనెటీఁగలువలె ఆ చిత్తమును ఇంద్రియములు అనుసరించును.

38. ఉదాన జయా జ్జయా జ్జల పంకకంటకాది ష్వసంగ ఉత్క్రాన్తిశ్చ

సూ. ఉదాన వాయుజయమువల్ల జలపంక కంటకాదుల బాధగలుగదు. స్వేచ్ఛామృతి గలుగును.

వివ :- ఉదానవాయువు = నాసిక మొదలు శిరస్సువఱకు నుండు వాయువు. స్వేచ్ఛామృతి = అర్చిరాది మార్గముగుండ బ్రహ్మలోకమునకు బ్రహ్మరంధ్రమును భేదించి లింగదేహము వెలుపలికి స్వేచ్ఛగా నిష్క్రమించునని భావము. భీష్మాదులు ఇట్లు స్వేచ్ఛగా మృత్యువును బొందిరి.

39. సమాన జయా త్ప్రజ్వలనమ్

సూ. సమానవాయుజయమువల్ల శరీరము ప్రజ్వలించును.

వివ :- సమానవాయువు = సర్వనాడులందు సంచరించు వాయువు. ఇట్టి యోగాగ్ని చేతనే సతీదేవి దక్షయజ్ఞములో శరీరత్యాగము చేసెను.

40. శ్రోత్రాకాశయోః సంబంధ సంయమా ద్దివ్యం శ్రోత్రం

సూ. శ్రోత్రాకాశముల యాధారాధేయ సంబంధ సంయమమువలన దివ్య శ్రోత్రము గలుగును.

వివ :- ఇది మిగిలిన చక్షురాదీంద్రియములకుఁ దన్మాత్రలకుఁగల సంబంధ సంయమమువలన దివ్యచక్షురాదులు గలుగుటకు ఉపలక్షణము.

41. కాయాకాశయోః సంబంధసంయమా ల్లఘు తూలసమాపత్తే శ్చాకాశ గమన

సూ. కాయాకాశ సంబంధ సంయమమువలనను, సంయమముచే దూదివలెఁ దేలికఁదనము పొందుటవలనను, ఆకాశగమనము సిద్ధించును.

వివ :- తేలికఁదనము పొంది జలముపైని గాళ్ళతోఁ దిరుగును. సాలెపురుగు దారమునగూడ విహరించుచుఁ గిరణములపైని విహరించును. పిదప యథేష్టముగ ఆకాశగతి సిద్ధించునని భావము.

42. బహిరకల్పితా వృత్తి ర్మహావిదేహా తతః ప్రకాశావరణ క్షయః

సూ. శరీరాపేక్ష లేకుండ వ్యవహితాదులందు వర్తించుట మహావిదేహమని చెప్పఁబడును. దానివలన బుద్ధిసత్త్వ ప్రకాశముయొక్క యావరణము నశించును.

వివ :- సత్త్వావరణము = రజస్తమోగుణాదులు. శరీరమునుండి విడివడి యుండుట విదేహధారణ యనఁబడును. అది దేహమందున్న మనస్సుకంటె వెలుపలనున్నచో కల్పితమనఁబడును. శరీరాపేక్ష లేకుండఁగా వెలుపల నున్న మనస్సు అట్లే వెలుపలనుండుట అకల్పిత మనఁబడును. అదే మహావిదేహమని యనఁబడును. దానిచే యోగులు పరశరీరమును ప్రవేశింతురని భావము.

43. స్థూల స్వరూప సూక్ష్మాన్వ యార్థవత్త్వసం యమా ద్భూత జయః

సూ. స్థూల స్వరూప సూక్ష్మాన్వయార్థవత్త్వముల సంయమములవలన భూత జయము గలుగును.

వివ :- శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధములతోను ఆకారము గౌరవము మొదలగు పంచభూత ధర్మములతోనుగూడిన యవయవి స్థూలమనబడును. షడ్జ

గాంధారాది స్వరములు శబ్దములు శీతోష్ణాదులు స్పర్శలు. నలుపు తెలుపు మొదలయినవి రూపములు. తీపి పులుపు మొదలయినవి రసములు. సువాసనాదులు గంధములు. ఈ నామ రూపాదులు ఒకదానికంటె నొకటి వేఱుగా నుండునుగాన విశేషములు ననఁబడును. భూమియందు ఆ యయిదుగుణములు, నీటియందు గంధముగాక మిగిలిన నాలుగు, తేజస్సున గంధరసములుగాక మిగిలిన మూఁడు, గాలిలో శబ్దస్పర్శలు. ఆకాశమున శబ్దమును ఉండును. భూమియందు ఆకారము, గుణత్వము, రూక్షత్వము, ఆవరణము, స్థిరత, సర్వాధారత, బద్దలగుట, ధారణశక్తి, నలుపుఁదనము, కఠినత్వము, సర్వభోగ్యత అనుగుణములుండును. జలమందు స్నేహము, సూక్ష్మత, ప్రభ, తెలుపు దనము, మెత్తఁదనము, గురుత్వము, చల్లఁదనము, రక్షణ, పవిత్రత, సంధానము అను గుణములుండును. తేజస్సునందు పైకిఁబోవుట, పాచకశక్తి, తగులఁబెట్టుట, పవిత్రత, తేలికఁదనము, ప్రకాశము, నశింపఁజేయుట, ఓజస్సు అను గుణములుండును, గాలియందు అడ్డముగా వీచుట, పవిత్రత, చిమ్ముట, ప్రేరేపణబలము, చంచలత, కాంతి లేకపోవుట, రూక్షత అనుగుణములుండును. ఆకాశమునందు వ్యాపకత అన్నిటిని లీనముచేసికొనుట, అవకాశమిచ్చుట అను గుణములుండును ఇది స్థూలరూపము. సామాన్య విశేష గుణ సముదాయము ద్రవ్యము, కలిసిగాని, విడిగాఁగాని, ఏకముగాఁగాని, భిన్నముగాఁగాని యున్న పదార్థములు ద్రవ్యములు. ఉదా :- శరీరము, వృక్షము, పరమాణువు, యూధము, వనసంఘము మొ॥ ఆ ద్రవ్యముల కాఠిన్యస్నేహోష్ణతావహన క్రియతాఽవకాశ దానత్వాదులుగల భూమిత్వాదులు స్వరూపము సూక్ష్మరూపము = తన్మాత్రలు (తత్ = ఆ భూతముల మాత్రలు = గుణములు). అన్వయము = ఖ్యాతి. క్రియాస్థితిశీలములు గలిగి కార్యస్వభావమును బొందిన గుణములు. అర్థవత్త్వము = సర్వప్రాణులందున్న సుఖదుఃఖాది పురుషార్థములు. ఈ యయిదు విధములయిన రూపము లను సంయమము చేసికొనుటవలన వత్సను గోవు అనుసరించునట్లు సంయమియొక్క సంకల్పములను భూతప్రకృతు లనుసరించునని భావము.

44. తతో అణిమాది ప్రాదుర్భావః కాయసంప త్తద్ధర్మానభిఘాతశ్చ

సూ. భూతజయమువలన అణిమాది ప్రాదుర్భావము కాయసంపద, భూత ధర్మములచేఁ దిరస్కరింపకుండుటయుఁ గలుగును.

వివ :- 1 అణిమ, 2 మహిమ, 3 లఘిమ, 4 ప్రాప్తి, 5 ప్రాకామ్యము,6 ఈశిత, 7 వశిత 8 సత్యసంకల్పము ఇవి అణిమాద్యష్ట సిద్ధులు. శరీర మణుత్వ మును పొందుట అణిమ. శరీరము యోజనములవఱకు వ్యాపించుట మహిమ, శరీరము దూదివలె లఘువగుట లఘిమ, భూమియందే ఉండి వ్రేలిచివరచే చంద్రుని స్పృశించుట మొదలగు నింద్రియ శక్తులు ప్రాప్తి, ప్రసిద్ధముగాఁ గనఁబడు పదార్థములందు స్వేచ్ఛగా నుండుట ప్రాకామ్యము. భూమిపైని జలములందువలె మునుఁగుట. తనశరీరము వలె సర్వభూతములను సంకల్పమాత్రముచే ప్రేరేపించుట ఇతరులకు వశముగాకుండుట ఈశిత, భూతభౌతికమగు గుణములను వశపరచు కొనుట వశిత్వము. సంకల్పించినది సత్యమగుట సత్య సంకల్పత్వము ఉదా :- విషమునుగూడ అమృతముగా సంకల్పించి భుజించి జీవిం చుట. "తద్ధర్మములచేఁ దిరస్కరింపఁబడకుండుట" అని ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పఁబడుటచే అణిమాదులలో ప్రాకామ్యము చేరలేదు. రెండు నొకటే. ముందు సూత్రములో సూత్రకర్తచేతనే కాయసంపద వ్యాఖ్యానము చేయఁబడుచున్నది. భూతములచే తిరస్కరింపఁబడకుండుట అనఁగా రాతినిగూడఁ బ్రవేశించుట. నీరు తడుపఁజాలకపోవుట. నిప్పు కాల్ప లేకపోవుట. గాలి కదల్పలేకపోవుట. ఆవరణ లేని యాకాశములోఁగూడ ఆవరింపఁబడిన శరీరము గలవాఁడై యుండుట. సిద్ధులకుఁ గూడ అదృశ్యుఁడై యుండుట. సంకల్పసిద్ధుఁడైన పరమేశ్వరుని యాజ్ఞా బద్ధమయి యుండుటవల్ల సృష్టిని మాత్రము తలక్రిందులు చేయలేఁడు తదితర శక్తులను బొంది విహరించు నని తెలియవలయును.

45. స్వరూప లావణ్య (బల) వజ్రసంహననత్వాని కాయసంపత్

సూ. రూపలావణ్య వజ్రతుల్యావయవ బలములు కాయసంపద యనబడును.

46. గ్రహణ స్వరూపాస్మి తాన్వయార్థవత్త్వ సంయమాదింద్రియ జయః

సూ. గ్రహణ, స్వరూ, పాస్మి, తాన్వయార్థవత్త్వ సంయమమువల్లనింద్రియ జయము గలుగును.

వివ:- గ్రహణము=నిశ్చయాభిమాన సంకల్పదర్శన శ్రవణాది వృత్తులు. స్వరూపము = ఏకాదశేంద్రియములు, అస్మిత=బుద్ధ్యహంకారములు, అన్వయము అర్థవత్త్వము ఇవి పూర్వసూత్రములో వ్యాఖ్యానింప బడెను.

47. తతో మనోజవిత్వం వికరణభావః ప్రధానజయశ్చ

సూ. ఇంద్రియ జయమువల్ల మనోజయమును, ఇంద్రియ విక్షిప్తతయును, ప్రధానజయమును గలుగును.

వివ:- ఇంద్రియ విక్షిప్తత=స్థూలదేహాపేక్షలేకుండ అన్నియెడల ప్రవర్తించుట. ప్రధానజయము=స్వేచ్ఛగా ప్రకృతిని మార్పుచేయుట. ఈ సిద్ధులను మధుప్రతీకములు మధుమతిసిద్ధులు అని యందురు.

48. సత్త్వ పురుష తాన్యతాఖ్యాతి మాత్రస్య సర్వభావాధిష్ఠాతృత్వం సర్వజ్ఞాతత్వంచ

సూ. సత్త్వ, పురుష వివేకముగలవానికి ప్రకృతి పురుష వికారములందు ప్రభుత్వమును సర్వజ్ఞత్వమును సిద్ధించును.

వివ:- దీనిని విశోకసిద్ధి యందురు.

49. తద్వైరాగ్యా దపి దోషబీజ క్షయే కైవల్యం

సూ. ఈ సిద్ధివలన ప్రభుత్వ సర్వజ్ఞత్వములందుఁగూడ వైరాగ్యము గలుగుటవలన వాసనారూపదోషములు నశింపఁగా మోక్షము సిద్ధించును.

50. స్థాన్యుపనిమంత్రణే సంగస్మయకరణం పున రనిష్టప్రసంగాత్

సూ. స్వర్గాది ప్రాప్తికి అవతలనుండి పిలుపువచ్చినను "ఆ పుణ్యము అనుభవముచే నశింపఁగా తిరిగి యనిష్టము గలుగు" నని తలఁచి అస్థిరములగు స్వర్గాదులందు సంగము అభిమానము నుంచుకొనక పోవుటయె కైవల్యమున కుపాయము.

వివ :- ప్రాథమ కల్పికుఁడు (=అభ్యాసము చేయువాఁడు) మధుభూమికుఁడు (=సత్యప్రజ్ఞ గలిగి యింద్రియ జయేచ్ఛగలవాఁడు) ప్రజ్ఞాజ్యోతి (=భూతములను ఇంద్రియములను జయించినవాఁడు) అతిక్రాంత భావనీయుఁడు (విరక్తుఁడు జీవన్ముక్తుఁడు) అని యోగులు నలుగురు. అందు మధుమతియను సిద్ధిని పొందిన మధుభూమికుని దగ్గఱకు మాత్రమే దేవతలువచ్చి "ఇటఁగూరుచుండుము. ఇటఁ గ్రీడింపుము. ఈ భోగములు రమ్యములు. ఇదిగో అకాశయానము. అనుకూలలైన యప్సరస లిరుగో, దివ్యశ్రోత్రము దివ్యనేత్రమును ఇవిగో, నీశరీరము వజ్రసమానమైనది. అనుభవింపుము. ఇది యంతయు నీసాధనలవల్ల లభించినదే. దీనికి నాశములేదు. ముసలితనములేనిది, ఇది దేవతలకుఁ బ్రియము" అని యాహ్వానింతురు. ఇట్లు ఆహ్వానింపఁగా "సంసారాగ్ని యందుఁ దగులఁబడి జన్మమరణాంధకారములందు దొరలుచున్న నేను ఈనాఁటికి క్లేశతిమిరములను నశింపఁజేయు యోగప్రదీపమును సంపాదించితిని. దీనిని విషయవాయువులు ఏచియార్పును. ప్రకాశమును పొందిన నేను దిరుగ నీవిషయవాంఛలచే మోసగింపఁబడుచుంటివి. ఈ సంసారాగ్నికి నాశరీరమును గట్టెలుగాఁ జేయుదునా ? నీచులు గోరున విఘ్నముఁగలవంటియునగు ఈ భోగములకు నమస్కారము" అని నిశ్చయించుకొని సమాధిని భావింపవలయును. ఇట్లు భావించి సంగమును వీడి "దేవతలచే నిట్లు కోరికలు పొందుమని ప్రార్థింపఁబడుచున్నాను. నేనెంత గొప్పవాఁడను" అను నహంకారమును గూడవీడి "ఎపుడు సమయము దొరుకునా ఎపుడు క్రిందఁబడఁద్రోయుదునా" అని కనిపెట్టుకొనియున్న ప్రమాద దేవతకు లొంగక దృఢనిశ్చయముతోనుండు యోగిని మోక్షము తనంతతానే వరించును. ఒకవేళ ప్రమాదదేవతకు

లోంగెనా మృత్యువు జుట్టుపట్టుకొని యీడ్చినట్లు క్రిందకు ఈడ్వఁబడి ఆత్మను భావించఁడని తలఁపవలయును.

51. క్షణ తత్క్రమయోః సంయమాత్ వివేకజం జ్ఞానం

సూ. క్షణమును క్షణములనుండి ప్రవాహరూపముగాఁ గలుగు కాలక్రమమును సంయమము చేయుటవలన వివేకజజ్ఞానము గలుగును.

వివ:- క్షణాది కాలక్రమమునుబట్టి సర్వలోకము పరిణామమును బొందుచున్నది ఈధర్మములన్నియు ఆ క్షణమునుబట్టియే యగుచున్నవి. కాన అ క్షణమును క్షణకాల ప్రవాహమును సంయమమునుజేయుటవలన వివేకజ్ఞానము గల్గునని భావము.

52. జాతిలక్షణ దేశై రన్యతానవచ్ఛేదా త్తుల్యయో స్తతః ప్రతిపత్తిః

సూ. తుల్యవస్తువులకు జాతి లక్షణదేశములచే భేదము నిరూపించుట యసంభవముగాన క్షణమును క్షణసహిత కాలక్రమమునుసంయమముచేయుటవలన భేదజ్ఞానము గలుగును.

వివ:- లోకమున వస్తుభేదమును జాత్యాదులఁబట్టి తెలిసికొందుము. దేశము లక్షణము సమానమైనను ఇది గోవు ఇది బడబ అని గోత్వాది జాతిని బట్టి భేదము తెలిసికొందుము. దేశము జాతి సమానమైనను ఇది నల్లని కన్నుగల యావు. ఇది సాధువైన యావు అని లక్షణమునుబట్టి భేదము తెలిసికొందుము. జాతియు లక్షణము సమానమైనను ఇది తూర్పున నున్న యుసిరికకాయ ఇది పడమరగానున్న యుసిరికకాయ యని దేశమునుబట్టి భేదము తెలిసికొందుము. పరధ్యానమునందు ఉండునపుడు తూర్పుననున్న యుసిరికకాయను పడమరకును పడమరగానున్న యుసిరికకాయను తూర్పునకు మార్చినచో నెట్లు నిర్ధారణగాఁ దెలికొనఁగలము అను ప్రశ్నకు తత్తద్వస్తుగతమైన క్షణమును తద్రూపములను సంయమము చేయుటవలన యోగికిఁ దెలియునని యిందు సమాధానము చెప్పఁబడెనని తెలియునది. ఇట్లే యోగికిఁ బరమాణు

జ్ఞానము పరమాణుగత విశేషముల జ్ఞానమును గలుగునని భావము. వ్యవధానము విషయములోఁగూడ నిట్లే యోగికి జ్ఞానము గలుగునని భావము.

53. తారకం సర్వవిషయం సర్వథా విషయ(క్రమం చేతి వివేకజం జ్ఞాన

సూ. వివేకజ్ఞానము సార్వవిషయక జ్ఞానముగల దగుటచేతను అన్నివిధములైన విషయ(క్రమములు గల దగుటచేతను అన్నియెడల దోషముచూచి నందువలనఁ గలిగిన వైరాగ్యముద్వారా సంసారతారకమగును.

54. సత్త్వపురుషయోః శుద్ధిసామ్యే కైవల్యమ్

సూ. బుద్ధి గతసత్త్వమునకుఁ బురుషునితోఁ గూడ శుద్ధి సామ్యము గలిగినపుడు మోక్షమగును.

వివ:- పురుషునికి అభిమానము లేకపోవుటయె శుద్ధి. కాల్చివేయఁబడిన గింజ మరల మొలకెత్తఁజాలనట్లు జ్ఞానముచే శుద్ధమైన పురుషుఁడు తిరుగ జన్మమరణముల నొందక మోక్షము పొందునని భావము. ఈయష్టాంగ యోగము లభ్యసించినను ఆసిద్ధులందు వైరాగ్యము గలిగిన యెడలను ప్రతి బంధకమగు పాపమున్న యెడలను పైసిద్ధులు ఫలింపవని(గ్రహింపవలయును.

ఇది

పతంజలిచే రచింపఁబడి చర్ల గణపతిశాస్త్రిచే ననువదింపఁబడిన యోగతత్త్వ దర్శనమందు విభూతి పాదము.

—/—

4. మోక్షపాదము

1. జన్మౌషధి మన్త్ర తపః సమాధిజాః సిద్ధయః

సూ. జన్మము ఓషధి మంత్రము తపస్సు సమాధి అను వీనివల్ల సిద్ధులు పొడమును.

వివ :- జన్మచేతనే సిద్ధిగలుగుట యనఁగా క్రిందటి దేహాదులచే వ్యవధానము కలిగినపుడు క్రిందటి జన్మసాధనలచే ఈ జన్మయందు సిద్ధికలుగుట.

2. జాత్యన్తర పరిణామః ప్రకృత్యాపూరాత్

సూ. దైవాది ప్రకృతులు ప్రవేశించుటవల్ల మనుష్యాది జాతులకు దేవాది జాత్యంతరపరిణామము గలుగును.

3. నిమిత్త మప్రయోజకం ప్రకృతీనాం వరణభేదస్తు తతః క్షేత్రి కవత్

సూ. ధర్మాదిరూపమైన నిమిత్తకారణము ఆయా ప్రకృతులను ప్రవర్తింపఁ జేయునదిగాదు. కాని హెచ్చుతగ్గులు లేకుఁడ కర్షకుడు సమముగా బోదెలు చేయుటవల్ల నీటి కడ్డుగలుగనట్లు ధర్మాదులవలన అధర్మాది ప్రతిబంధకములు మాత్రము పోవును. అపుడు ప్రకృతులకు ధర్మాది ప్రయోజనములు గలుగును.

4. నిర్మాణచిత్తా న్యస్మితామాత్రాత్

సూ. యోగి యనేక శరీరములను నిర్మించినపుడు ఆ యోగి యొక్క యహంకారమువలనఁ గలుగు కార్యసిద్ధిలోని సంకల్పముచే మనస్సులు అనేకములగును.

వివ :- అట్లు గానిచో ఒకే మనస్సుచే విరుద్ధ విషయములను సమాధులను ఒక్కసారే యనుభవించుట శక్యముగాదని భావము.

5. ప్రవృత్తిభేదే ప్రయోజకం చిత్త మేక మనేకేషామ్

సూ. ఆ యనేక చిత్తములను ఆయా ప్రవృత్తులందు ప్రవర్తింపఁ జేయునది ఒక్క చిత్తము మాత్రమే.

6. తత్ర ధ్యానజ మనాశయమ్

సూ. అందు ధ్యానముచే శుద్ధమైన చిత్తమునకు రాగాదివాసన లెవ్వియు నుండవు.

7. కర్మాశుక్లాకృష్ణం యోగిన స్త్రివిధ మితరేషామ్

సూ. సమాధిసిద్ధుఁడగు యోగిచేయు కర్మ పుణ్యములకుఁగాని పాపములకుఁగాని హేతువుగాదు. ఇతరులుచేయు కర్మ పుణ్యములకు పాపములకు పుణ్యపాపములకు హేతువయి త్రివిధముగ నుండును.

వివ:- పుణ్యములు = మానసికయజ్ఞాదులు. పాపములు = నిషిద్ధదుష్టకర్మాదులు పుణ్యపాపములు = భౌతికయజ్ఞయుద్ధాదులు.

8. తత స్తద్విపాకానుగుణానా మేవాభివ్యక్తి ర్వాసనానామ్

సూ. అట్టి త్రివిధమగు కర్మవలన తత్ఫలానుగుణమైన వాసనలె యభివ్యక్తమగును.

వివ:- ఆ పాపపుణ్యాది వాసనలవలన తత్తజ్జన్మాదులు గలుగునని తెలియునది.

9. జాతి దేశ కాల వ్యవహితానామ ప్యానన్తర్యం స్మృతిసంస్కారయో రేకరూపత్వాత్

సూ. జన్మనుబట్టి దేశమునుబట్టి వాసనలకు వ్యవధానమున్నను స్మృతియును దానివలన నేర్పడిన సంస్కారమును ఏకరూపముగా నుండుట వలన వ్యవధానము గలుగదు.

వివః- అందుచేతనే యిదివఱకు అనుభవింపఁబడిన స్తన్యపానాదులందు తనంతనే ప్రవృత్తి గలుగుచున్నదని భావము.

10. తాసా మనాదిత్వం చాశిషో నిత్యత్వాత్

సూ. "ఇట్లు ఇదివఱకులేను. ఇకముందు ఉండకుందునుగాక" అను ప్రార్థన నిత్యముగా నుండుటవలన ఆ వాసనలు అనాదులు.

వివః- ఆ వాసనలు అనాదులు గనుకనే పుట్టిపుట్టఁగనే యీ జన్మలో మరణభయము అనుభవింపకున్నను జీవునికి ద్వేషదుఃఖముల స్మరణవలన పూర్వజన్మమందు అనుభవింపఁబడిన మరణభయము గలుగుచున్నది. ఆ మరణభయము స్వాభావికమనుటకు వీలులేదు. అందుచే అనాది వాసనలతోఁగూడిన చిత్తమే వివిధవాసనలనుబొందిసంచరించుచున్నది. చిత్తము వ్యాపకమైనది. అది దానికాశ్రయమగు వానినిబట్టి సంకోచ వికాశములు గలది. ఆ చిత్తమందుఁ బూర్వానుభూత విషయములు వాసనారూపముగ అనాదిగానుండి సమయము వచ్చినపుడు ప్రకటమగుచుండునని తెలియునది.

11. హేతు ఫలాశ్రయాలంబనైః సంగృహీతత్వా దేషా మభావే తదభావః

సూ. హేతుఫలాశ్రయాలంబనములతో సర్వవాసనలు వ్యాప్తములై యుండుటచే ఆ హేత్వాదులను నశింపఁజేసినపుడు దానినాశ్రయించియుండు వాసనలుగూడ మోక్షసమయమునఁ బూర్తిగా నశించిపోవును.

వివః- వాసనలకు హేతువు అవిద్య. ధర్మాదులకుఁ బ్రవర్తకమైన పురుషార్థము ఫలము. వాసనలకు ఆశ్రయము మనస్సు. వాసనల కాలంబనాదులు కామినీదర్శనాదులు. వాసనలు అనాదులయినను వాసనలకు హేతువయిన అవిద్యను నశింపఁజేయగా వాసనలు నశించును. అపుడు మోక్షము సిద్ధించునని భావము.

12. అతీతానాగతం స్వరూపతః అస్త్యధ్వభేదా ద్ధర్మాణామ్

సూ. ధర్మములకు భూతభవిష్యద్వర్తమాన రూపావస్థాభేదము లుండుటవలన వర్తమానమందువలె భూతభవిష్యత్తులందును వికారములు స్వరూపముతోనే యుండును.

వివః- ధర్మములు = కార్యములు. ఆ కార్యములు సూక్ష్మరూపముగా నెల్లపుడు నుండును. వ్యంగ్యము కాఁబోవు రూపముతో భూతభవిష్యత్తును ప్రస్తుతవ్యక్తరూపముతో వర్తమానమును ఉండునని భావము.

13. తే వ్యక్త సూక్ష్మా గుణాత్మానః

సూ. వ్యక్తములు సూక్ష్మములునైన యా ధర్మములు సత్త్వరజస్తమోగుణ రూపములయి యుండును.

వివః- గుణముల వాస్తవరూపము పైకిఁ గనిపింపదు. కనిపించునప్పటి రూపము మాయయని భావము.

14. పరిణామైకత్వా ద్వస్తు తత్త్వమ్

సూ. వాస్తవముగా వస్తుతత్త్వము త్రిగుణాత్మకమైనను శ్రోత్రతన్మాత్రమగు శబ్దమొకటి, చక్షుస్తన్మాత్రమగు రూపమొకటియని యీ విధముగా నగుట వ్యవహారములో ఒకటేరకమగు పరిణామము గలుగుటవలన నని యెఱుంగునది.

వివః- గుణములు వికారములు అనేకమైనను శబ్దత్వ స్పర్శత్వ రూపత్వ రసత్వ గంధత్వ రూపజాతులనుబట్టి ఒకటే శబ్దమిత్యాది వ్యవహారములు గలుగు చున్నవి. "దృశ్యవస్తుజ్ఞానము ఆ వస్తువులతోపాటే గలుగుచున్నది గాన ఆ వస్తుజ్ఞానముకంటె వస్తువులు భిన్నములు" గావని విజ్ఞానవాదు లందురు. ఆయా వస్తుజ్ఞానములు భిన్నముగా అదే యిది యని ప్రత్యభిజ్ఞానములో వేఱువేఱుగాఁ గలుగుటవలన అట్లు అనరాదని భావము.

15. వస్తుసామ్యే చిత్తభేదా త్తయో ర్విభక్తః పన్థాః

సూ. ఒక వస్తువునందె యాయా వ్యక్తులనుబట్టి చిత్తభేదముదయించుటవలన ఆ వస్తుచిత్తముల మార్గము వేఱువేఱుగా నుండును.

వివ:- అనేకుల చిత్తములకు ఆధారమై యొకటేవస్తువు సమముగనుండును. అది ఒక్క చిత్తముచేతనె కల్పింపఁబడినదిగాదు. అనేక చిత్తములచేఁ గూడఁ గల్పింపఁబడినదిగాదు. ఆ వస్తువునందె యట్టిస్థితి గలదు. వస్తువొకటేయైనను చిత్తము లనేకము లగుటవలన అట్లు గలుగుచున్నది. ఒక స్త్రీయందు, భర్తకు భార్యయను భావమును సవతికి దుఃఖభావము ఆమె సంగతి తెలియనివానికి అజ్ఞానము గలుగును. ఇట్లే యన్నిటి యందును. కనుక వస్తుజ్ఞానములకు గ్రాహ్యగ్రహణ భేదములను బట్టి వానిమార్గము వేఱువేఱయియుండును. అసలు వస్తువు త్రిగుణాత్మకము గాన సుఖదుఃఖాది జ్ఞానము గలుగుచుండుట తత్త్వము. దీనినిబట్టి “చిత్తముచేఁ గల్పింపఁబడినది కలవలె లేనిది” అని యనరాదనిభావము.

16. నచైక చిత్తతన్త్రం వస్తు తదప్రమాణకం తదా కిం స్యాత్

సూ. వస్తువు తద్విషయకమైన విజ్ఞానమందు మాత్రమే యుండదు. అట్లు ఉండునన్నచో నింక దానికిఁ బ్రమాణమైన వస్తు వింకొకటి యేమై యుండును ?

వివ :- వస్తువు స్వతంత్రమైనది. తద్విషయకజ్ఞానములును స్వతంత్రములె, అవియన్నియు నొక్కటేయన్నచో జ్ఞానములు నశించినప్పుడు వస్తువులుగూడ నశింపవలసివచ్చును. అందుచే “జ్ఞానములకంటె వస్తువులు వేఱుగా నుండ”వనరాదు కొందఱు “జ్ఞానముకంటె వస్తువులు భిన్నములైనను ఆ వస్తువు జ్ఞానముచే భాసింపఁదగిన దగుటవలన జ్ఞానసమయమందె కాని మఱియొకప్పుడు ఉండదు. మఱి యది సుఖదుఃఖాదులవలె అనుభవింపఁదగిన దగుటవలన జ్ఞానముతోపాటె పుట్టును” అందురు. దీనినే దృష్టి సృష్టి వాదమందురు. ఈ వాద మీ సూత్రములో ఖండింపఁబడినది. పదార్థములు సర్వపురుష సాధారణములైనవి. చిత్తములును

పదార్థములవలె స్వతంత్రములు గాన అవి ప్రతి పురుషునిగూర్చి ప్రవర్తించుచుండును. వాని సంబంధమువలనఁ బురుషుని భోగము గలుగునని భావము.

17. తదుపరా గాపేక్షిత్వా చ్చిత్తస్య వస్తుజ్ఞాతాజ్ఞాతమ్

సూ. చిత్తము ఆయా విషయముల నామాకార సంబంధము నపేక్షించియుండుటవలన వస్తువు తెలియఁబడినదిగను తెలియఁబడనిదిగను నుండును.

విప :- విషయములు సూదంటుఱాయివంటివి. చిత్తము ఇనుమువంటిది. ఆ విషయములు జిత్తమును సంబంధించి రంజింపఁజేయును. విషయ సంబంధమునఁ జిత్తము ఆయా విషయములను గ్రహించును. మిగిలినవి దానికిఁదెలియవు. కాన చిత్తము తెలిసికొనుచును తెలిసికొనకయును ఉండి పరిణామము పొందుచుండునని భావము.

18. సదా జ్ఞాతా శ్చిత్తవృత్తయ స్తత్ప్రభోః పురుష స్యాపరిణామిత్వాత్

సూ. చిత్తవృత్తుల ననుభవించు పురుషుఁడు నామాకార సంబంధాది పరిణామ శూన్యుఁ డగుటవలనఁ జిత్తవృత్తు లెల్లపుడును జ్ఞాతములై యుండును.

వివ :- ఇదివఱలోఁ జిత్తమును అర్థమును వేఱని చెప్పఁబడెను. ఇపుడు పురుషుఁడును చిత్తమును వేఱని యిందుఁ జెప్పఁబడినది. చిత్తమువలెఁ బురుషుఁడును పరిణామమును జెందుచోఁ జిత్తవృత్తులు శబ్దాదివిషయములవలె జ్ఞాతాజ్ఞాతములై యుండవలసి వచ్చును. పురుషుఁడు అపరిణామిగాన ఎల్లపుడును తెలిసికొనువాఁడయి యుండునని భావము.

19. న తత్స్వాభాసం దృశ్యత్వాత్

సూ. "ఎఱుఁగుదును, కోరుచున్నాను" ఇత్యాదులైన యనుభవములు కనుపట్టుటవలనఁ జిత్తవృత్తిరూపము స్వయంప్రకాశము గలదిగాదు.

వివః- "ఎఱుఁగుదును, కోరుచున్నాను" ఇత్యాదులలోఁ గర్త "నేను" అనునది. "చిత్తవృత్తిని" అనునది కర్మ. కర్మగానున్నది మరలఁ గర్తగానుండదు. కాన పురుషుఁడే చిత్తవృత్తిని ప్రకాశింపఁజేయును. ఇటఁ జిత్తవృత్తియే తన్నుఁ బ్రకాశింపఁజేయుననరాదు.అందుచేఁ జిత్తవృత్తి నెఱిఁగినవాఁడు వేఱుగానున్నాఁడని భావము.

20. ఏకసమయే చోభయానవధారణమ్

సూ. చిత్తవృత్తి యొకేసమయమున తన్ను నితరుని ఈ రెండింటిని గ్రహింపలేదు.

వివః- చిత్తవృత్తి బయలుదేఱిన సమయములోనే తన్నుఁదాను ప్రకాశింపఁజేయలేదు. పోని మొదటిక్షణములో తన్నును ద్వితీయక్షణములో ఇతరునిఁ దెలియఁజేయునందమన్నచో శబ్ద బుద్ధికర్మలు నొకపనిచేసి ముగించినపిదపఁ దరువాత నింకొకదానిని ఆ రెండు సంగతులను గ్రహించుట సంభవింపదు. కాన పురుషుఁడు వేఱుగా గ్రహించువాఁడున్నాడని భావము.

21. చిత్తాన్తర గ్రాహ్యే బుద్ధిబుద్ధే రతిప్రసంగః స్మృతి సంకర శ్చ

సూ. ఈ చిత్తవృత్తిని ఇంకొక చిత్తవృత్తి గ్రహించుననియన్నచో ఒక చిత్తవృత్తిని ఇంకొక చిత్తవృత్తి దాని నింకొకటియని యీవిధముగాఁ జిత్తవృత్తుల కంతులేనిస్థితి గలుగును. అపుడు పూర్వ చిత్తవృత్తుల స్మృతిలోఁ గూడ స్మృతులు అనేకమై వానికి సాంకర్యము గలుగవలసి వచ్చును.

వివః- స్మృతులు అనేకమై సాంకర్యము గలిగినచో నిశ్చయజ్ఞానము గలుగక సర్వము వ్యాకులమైపోవునని భావము.

22. చితేరప్రతిసంక్రమాయా స్తదాకారాపత్తౌ స్వబుద్ధి సంవేదనమ్

సూ. పరిణామము పొందని చిత్పురుషుఁడు చిత్తవృత్తి రూపము పొంది స్వబుద్ధి వృత్తులను దర్శించును.

వివ:- చంద్రుఁడు గదలకున్నను జలములోఁ బ్రతిబింబించుటచే అ జలచలనాదులనుబట్టి చలనాదులున్నట్లు తోఁచినవిధముగాఁ బరిణామము లేని పురుషుఁడు పరిణామముపొందెడు చిత్తవృత్తినిబట్టి పరిణామము పొందువాఁడువలెఁ దోఁచునని భావము.

23. ద్రష్టృదృశ్యోపరక్తం చిత్తం సర్వార్థమ్

సూ. ద్రష్ట యగు పురుషునిచేతను దృశ్య మగు సకల జగముచేతను చేతనాచేతన రూపము పొందిన చిత్తము గ్రహీతృ గ్రహణ గ్రాహ్య రూపము అనుదృశ్యము లన్నిటి కాధారమైనది.

వివ:- పురుషునికిఁ జిత్తముతో సారూప్యముండుటనుబట్టి కొందఱు "చిత్తమునే చేతనరూపుఁడగు పురుషుఁ" డనియుఁ గొందఱు "ఇదంతయుఁ జిత్తమె యింకేమియులేదు" యని యందురు. వారి యజ్ఞానమునకు జాలిపడవలయును. వారికి భ్రాంతిచే అట్లు తోఁచుచున్నది. సమాధి ప్రజ్ఞ గలిగిన వానికది యవగతమగును. కానఁ జిత్తమునఁ బ్రతిబింబించిన పురుషుఁడు వేఱుగా నున్నాఁడని భావము.

24. తదసంఖ్యేయ వాసనాభి శ్చిత్ర మపి పరార్థం సంహత్యకారిత్వాత్

సూ. అసంఖ్యాకములగు ద్రష్టృ దృశ్య దర్శనగోచరములగు జన్మవాసనలచే జిత్రమైనను జిత్తము ఇంద్రియములతోఁ గలసిమెలసి పనిచేయుచు అన్యక్రియాకారి యగుటవలనఁ బరార్థమె యగును.

వివ:- ఆ చిత్తము నిత్యోదాసీనుఁడగు పురుషుని భోగము కోసమేగాని స్వార్థముకోసముగా దని భావము.

25. విశేష దర్శిన ఆత్మభావ భావనా వినివృత్తిః

సూ. వివేకమును సాక్షాత్కరింపఁజేసికొన్నవానికి తన భావమందుఁగలిగిన "నేనెవఁడను, నేనెట్లుంటిని, ఇదియేమి ఎట్లు అగుదునో" అనెడుశోకాద్యనర్థహేతువయిన భావన నివర్తించును.

26. తదా వివేకనిమ్నం కైవల్యప్రాగ్భారం చిత్తమ్

సూ. విశేష జ్ఞానదర్శనావస్థ యందుఁ గైవల్యాభిముఖ మగు చిత్తము వివేక మార్గమందు సంచరించును.

27. తచ్ఛిద్రేషు ప్రత్యయాన్తరాణి సంస్కారేభ్యః

సూ. విశేష దర్శనము గలిగినప్పుడుగూడఁ బూర్వజన్మ సంస్కారములవలన మధ్యమధ్య విశేష దర్శనముయొక్క యవకాశములందు "నేను నాది" అని మిథ్యాజ్ఞానరూపమగు తదితర జ్ఞానములును గలుగును.

28. హాన మేషాం క్లేశవ దుక్తమ్

సూ. ఈ సంస్కారములను క్లేశములను త్యజించినట్లు త్యజింపవలెననిపూర్వులచేఁ జెప్పబడినది.

వివ :- తగులఁబెట్టఁబడిన గింజలు మొలవఁజాలనట్లు జ్ఞానాగ్ని దగ్ధములగు సంస్కారములు మొలవవు. కాన ఆ సంస్కారములు జ్ఞానముచేఁ ద్యజింపవలెనని భావము. "జ్ఞానాగ్ని స్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురు తేఽర్జున" అని గీత.

29. ప్రసంఖ్యానే అప్యకుసీదస్య సర్వథా వివేకఖ్యాతే ర్ధర్మమేఘః సమాధిః

సూ. వివేకజ్ఞానము గలిగినప్పుడుగూడ ఫలసిద్ధులనుగోరనివానికి నిరంతరము వివేక ముదయించుటవలన ధర్మమేఘమను సమాధి గలుగును.

వివ :- ధర్మమును వర్షించునది ధర్మమేఘ మనఁబడె నని తెలియునది.

30. తతః క్లేశకర్మ నివృత్తిః

సూ. ఆసమాధివలన క్లేశములును పూర్వకర్మలును నివర్తించును.

31. తదా సర్వావరణ మలాపేతస్య జ్ఞాన స్యానన్త్యాత్ జ్ఞేయ మల్పమ్

సూ. సర్వావరణ రూపదోషములచే ముక్తుఁడైన వానికిజ్ఞానముఅనంతముగా నుండుటవలన నింకఁ దెలిసికొనఁదగినది అల్పమే.

32. తతః కృతార్థానాం పరిణామ క్రమ సమాప్తి ర్గుణానామ్

సూ. పిదప సత్త్వాదిగుణములు, తాము పొందవలసినవి పొందుటచేఁగృతార్థములు కాఁగా వాని పరిణామక్రమమును సమాప్తి చెందును.

వివ:- అట్టి పురుషులు యింక విషయభోగాది పరిణామమును బొందరని భావము.

33. క్షణ ప్రతియోగీ పరిణామాపరాన్త నిర్గ్రాహ్యః క్రమః

సూ. క్షణముగూడ వ్యవధానము లేకయుండి పరిణామము యొక్క పర్యవసానముచే మిగులఁ దెలిసికొనఁదగినది క్రమము.

వివ:- వస్త్రము ప్రాఁతదై చివికిపోయినపుడు దాని మార్పులోఁ గలిగిన క్రమము ఎప్పటి కప్పుడు తెలియకపోయినను సూక్ష్మ సూక్ష్మతర సూక్ష్మతమమైన మార్పులుగలిగి ఆ వస్త్రముయొక్క చివరి స్థూల పరిణామమును దాని బర్యవసానమును చివికిపోవుటనుబట్టి యూహించి నట్లె యన్ని వస్తువులయొక్కపరిణామక్రమమును ఊహింపవలయును. ఈ పరిణామక్రమము నిత్యముగా నుండును. నిత్యత్వము రెండువిధములు. 1 కూటస్థ నిత్యత్వము 2 పరిణామనిత్యత్వము. ఏది పరిణమింపఁగా దానిత త్త్వము పోదో అది నిత్యము. పురుషుఁడు కూటస్థ నిత్యత్వము గలవాఁడు. బద్ధపురుషుని యందు అది యజ్ఞానముచే చిత్తముకంటె అభిన్న మనునభిమానము వల్ల వానివాని పరిణామ మందు పరిణామాధ్యాస చేయఁబడుచున్నది. ముక్తపురుషులందుఁ బరిణామము వాస్తవముగాకపోయినను మోహముచేఁగల్పింపఁబడినది.

సృష్టిప్రపంచము పరిణామనిత్యత గలది. ఈ సృష్టికి నిత్యము పరిణామము గలుగుచునేయుండును. ఆ పరిణామమున కంతులేదు. అని తెలియునది. అయితే మఱి యందఱు చనిపోయి పుట్టుదురా? అను ప్రశ్నకు విడఁదీసి సమాధానము చెప్పుకొనవలయును. ఆశలు నశించిన ముక్తజీవి మరలఁ బుట్టదు. ఆశలుగల బద్ధజీవుఁడు మరలమరలఁ బుట్టుచుండును. యిట్లే మనుష్యజాతి శ్రేష్ఠమాకాదా అనఁగా పశువులనుబట్టి శ్రేష్ఠము, దేవతలను ఋషులనుబట్టి శ్రేష్ఠముగాదు. అయితే సంసారమున కంతు గలదా లేదా అనఁగా వివేకము గలవానికి సంసారము ముగియును. వివేకము లేనివానికి సంసారము ముగియదు. అని యీ క్రమమును తెలియునది.

34. పురుషార్థ శూన్యానాం గుణానాం ప్రతిప్రసవః కైవల్యం స్వరూప ప్రతిష్ఠా వా చితిశక్తి రితి

సూ. చేయఁదగినవి చేయుటచే నింకఁ బొందవలసినదిలేదు గానఁ బురుషార్థములులేని గుణములు తమతమ కారణములందు లయమొందుటగాని మూలస్వరూపమును పొందిన చైతన్యముగాని మోక్షమనఁబడును.

వివ :- కార్యకారణరూపమైన గుణములయొక్క వ్యుత్థాన సమాధి విరోధసంస్కారములు మనస్సున లయమొందును. మనస్సు అస్మితయందును (బుద్ధ్యహంకారములందు) అది లింగకారణ మగు మహత్తత్త్వమందును అది అలింగమైన ప్రధానమందును లయమొందును "పరమాత్మయందు జీవాత్మ లయమును బొందు" నను వారిమతమున "సముద్రమున నదులకువలె బ్రహ్మమందు జీవులకు ఉపాధి లయించుటచే విభాగము లేకుండుట లయశబ్దార్థము" కాన విరోధములేదు. ఆత్మయందు సమస్త విశేష గుణములు నశించుటయె మోక్షమని చెప్పు వైశేషికుల మతమునఁగూడ ఉపాధి విశేష గుణములకు ఉపాధిగల దానియందు ఔపచారికార్థము చెప్పుటచే దాని నాశనమునకుఁగూడ ఔపచారికార్థము చెప్పుటవలన" విరుద్ధముగాదు. ఆత్యంతికమైన దుఃఖనాశమె మోక్షమని నైయాయికులు, వారి మతమున "భోగ్యభోక్తృభావ సంబంధ

ముతో దుఃఖనాశనమె మోక్షము. సముదాయముగా మాత్రముగాదు" అనునదింతమాత్రమె విశేషము. "నిత్యానందావాప్తియె మోక్షము" అనునదిగూడ దుఃఖ శూన్యతారూపమైన యానందాప్తిపరముగాఁ జెప్పుకొన్నచో విరోధములేదు. మోక్షము సిద్ధించునపుడు "విద్వాంసుఁడు శోకహర్షములను వీడును" అనుచోటహర్షపదము విషయసుఖ పరమైనది. "నన్ను నేను తెలిసికొంటిని" అని కొందఱు ఆత్మకు కర్తృత్వమును కర్మత్వమును జెప్పుదురు. అందు ఒకటే కర్తయు కర్మయునగుట విరోధించునుగాన అట్లు చెప్పరాదు. కనుక "చేతనము అధిష్ఠాత" అనుటయె యుక్తము. పురుషునికి స్వరూపమందు నిలుకడ గలుగుటయె మోక్షము. ఎల్లపుడు ప్రతిబింబరూపముగా ఉపాధిని వీడిన చైతన్యమె మోక్షము అని తేలిన సారాంశము. పురుషునికి సర్వవిధ దుఃఖముల నుండి యత్యంతము నివృత్తి గలుగుటయె పురుషార్థమని పర్యవసానము

ఇది

పతంజలిచే రచింపఁబడి చర్ల గణపతిశాస్త్రిచే ననువదింపఁబడిన

యోగతత్త్వ దర్శనమందు విభూతి పాదము.

సంపూర్ణము.

———